

ราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาชิราวุธในฐานะสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อมาอย่างเรียบร้อย และไม่มีปัญหาขัดแย้งใด ๆ เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๖ แห่งราชวงศ์จักรี ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชนมายุ ๓๐ พรรษา

พระราชประวัติสังเขป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ ๒๕ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อพระชนมายุ ๑๓ พรรษา ได้เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ ขณะประทับที่ประเทศอังกฤษ ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาทหารจากโรงเรียนนายร้อย แชนเฮิสท์ แล้วทรงศึกษาเพิ่มเติมวิชาทางด้านอักษรศาสตร์ ณ วิทยาลัยไครสต์เชิร์ช มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ก่อนจะเสด็จกลับประเทศไทย ได้เสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น เพื่อกระชับสัมพันธ

พจข., เอกสาร ร.๕ ว.๒๒/๒ ร่างพระราชโอรสเลขพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าฟ้ามหาชิราวุธ

ไมตรี รวมเวลาที่ประทับศึกษาในต่างประเทศ ๕ ปีเศษ ทรงได้รับความไว้วางพระ
 ราชทัณฑ์ จากสมเด็จพระบรมชนกนาถให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ระหว่าง
 ที่เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงอยู่ในศิริราชสมบัติ ๑๕ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ.
 ๒๔๖๘ ขณะทรงมีพระชนม ๔๔ พรรษาเศษ

พระนิสสัยส่วนพระองค์

เพื่อจะได้เข้าใจต้นเหตุของลักษณะราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นจะต้องศึกษาพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ และสภาพแวดล้อม
 ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์เสียก่อน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนิสัย รักทางค่าน
 อักษรศาสตร์ เฝ้ายบขริมและไม่สู้จะโปรดครุสกับผู้ใด ทรงพอพระทัยในการใช้
 เวลาว่างทรงหนังสือทางค่านวรรณกรรม มาแต่ยังทรงพระเยาว์ แม้ขณะทรง
 ศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ ประกอบกับการที่ทรงประทับศึกษาในยุโรปเป็นเวลา
 นานถึง ๕ ปี ไม่ได้ทรงสนิทสนมคุ้นเคยใกล้ชิดกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ สมเด็จพระ
 พระราชชนนีตลอดจนพระญาติวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ซึ่งทรงเป็นตัวจักรกลสำคัญในราชการแผ่นดิน
 ความห่างเหิน การศึกษาแบบตะวันตก ชีวิตและข้าราชการบริพารที่แวดล้อมทำ
 ให้ความวิตกห่วงใยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นความจริง
 ในเวลาต่อมา คือ ทรงเกรงว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ "...จะไม่ได้คุ้นเคย

หจข., เอกสาร ร.๕ ค.๔๘/๘ หนังสือพระยาวิสุทธินา กราบบังคมทูล
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

กับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งในกรุงและหัวเมืองก่อนเวลาซึ่งจะต้องเป็น
ผู้บังคับจะเป็นเหมือนหนึ่งคนที่เข้ามาใหม่ไม่รู้จักผู้ใดตลอดจนอาณาประชาราษฎร์..."
ซึ่งก็เป็นความจริงดังที่ทรงเกรงไว้ ดังปรากฏว่าภายหลังเสด็จขึ้นครองราชย์ไม่นาน
ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระยาเทพอรชุน(องคมนตรี) พระยาอุไทย
มนตรี และพระยาธรรมสุกราช ประารถึงพระองค์เองว่า "...ตัวเราเวลานี้ตก
อยู่ในที่ลำบาก ยากที่จะรู้ได้ว่าภัยอันตรายจะมาถึงตัวเราเวลาใด เพราะเรารู้สึก
ประหนึ่งว่าเป็นตัวคนเดียว หาพวกพ้องมิได้..."^๒

พระนิสสัยสำคัญประการหนึ่ง คือ ทรงมีพระทัยที่ ข้าราชการบริพารผู้ใดกราบ
บังคมทูลขอพระราชทรัพย์สิ่งใดก็ทรงประทานให้เสมอไม่ทรงปฏิเสธ หรือถ้าทรง
ปฏิเสธก็จะไม่สลายพระทัย จนบางครั้งต้องทรงพระราชทานผ่อนเป็นงวด ๆ หาก
มีผู้ขอพระราชทานเงินในยามพระองค์ไม่ทรงมี^๓ นำพระทัยที่กว้างขวางอย่างไม่มี
ขอบเขต โดยเฉพาะต่อข้าราชการบริพาร เหล่าข้าราชการสำนักใกล้ชิดนี้ยิ่งทำให้ทรงห่าง
เหินกับพระญาติพระวงศ์มากยิ่งขึ้น พร้อม ๆ กับกลายเป็นปัญหาเศรษฐกิจและคุกคาม
ถึงความขัดแย้งทางการเมืองในรัชสมัยนี้

^๑ หจข., เอกสาร ร.๕ ว.๒๒/๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้านองยาเขอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ, วันที่
๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ม.๓๖ก./๖ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรม
สุกราช วันที่ ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๑

^๓ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๖๖๐.

การโขนละคร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนิสัยโปรดโขนละคร ทรงพระราชนิพนธ์บทพากย์โขนและบทละครพูดเป็นจำนวนมากโดยใช้พระนามแฝงต่าง ๆ กัน ตามประเภทของเรื่อง เช่น ศรีอยุธยา รามจิตติ พันแหลม ฯลฯ เป็นต้น เมื่อยังทรงประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ ครั้งทรงดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระองค์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงละครขนาดจุคนประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ชื่อ "โรงละครทวีปัญญา" ไว้ที่มุมสวนสราญรมย์หลังวัดราชประดิษฐา ทรงจัดซ้อมแสดงละครต่าง ๆ เสมอ พระองค์จึงทรงเป็นผู้นำและทรงส่งเสริมสนับสนุนการโขนละครในรัชสมัยของพระองค์เป็นอย่างมาก แม้จะทรงมีราชการแผ่นดินในฐานะพระมหากษัตริย์ ก็ทรงสละเวลาให้แก่งานค่าน้อย่างสม่ำเสมอทั้งในการทรงบทพระราชนิพนธ์ จัดอำนวยการแสดง กำกับการแสดง คัดเลือกผู้แสดง ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการสำนักของพระองค์ตลอดจนทรงร่วมแสดงด้วยในบทบาทต่าง ๆ เป็นครั้งคราว การฝึกซ้อมโขนละครเป็นงานหลักประจำประการหนึ่งของข้าราชการสำนักของพระองค์ ทรงเปิดการแสดงในโอกาสต่าง ๆ บ่อย ๆ ตลอดรัชกาล ซึ่งมีทั้งดูเปล่า ๆ และเก็บเงินบำรุงการกุศล เช่น เรียกรวบรวมเงินชื่อเรือรบหลวง "พระร่วง" เป็นต้น

เสื่อป่า

กิจกรรมเสื่อป่าเริ่มจากการฝึกซ้อมรบของข้าหลวงมหาดเล็กข้าราชการบริพารของพระองค์เมื่อยังประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ในฐานะสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และเริ่มเป็นรูปจริงจังในระหว่างที่พระองค์เสด็จประ

---

๑ จันอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบรมราชาบายทางการเมือง, หน้า ๘.

พาสหัวเมืองชายทะเลปักษ์ใต้โดยเรือพระที่นั่งจักรี ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔

พระราชประสงค์ในการจัดตั้งกองเสือป่าของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ให้มีกองอาสาสมัครพลเรือนที่ได้รับการฝึกหัดวิชาทหารและระเบียบการปกครองทำนองทหารไว้ช่วยป้องกันบ้านเมืองในเวลาฉุกเฉิน ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง^๒ เสือป่าเป็นพลเรือนที่ได้รับอนุญาตให้ถืออาวุธเพื่อป้องกันถิ่นฐานบ้านเรือนของตน มีหน้าที่ต้องชำระไว้ซึ่งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์^๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์นายกกองเสือป่า และเพื่อให้กิจกรรมเสือป่าแพร่หลายจึงทรงรับสมัครสมาชิกจากประชาชนทุกชั้น ทุกกลุ่ม ทั้งข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนทั่วไป ชาวไร่ ชาวนา และแม่ค้าทหารอาชีพ ผู้สมัครต้องยื่นใบสมัครต่อองค์สภานายกเสือป่าโดยมีสมาชิกเสือป่าเก่าลงนามรับรอง ๒ นาย สมาชิกต้องแต่งเครื่องแบบให้เรียบร้อยและต้องไปฝึกหัดแถวและอาวุธทุกเย็น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จไปที่สโมสรเสือป่า^๔ เกือบทุกวันระหว่างเวลา

^๑ จมื่นอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), เสือป่าและลูกเสือในประวัติศาสตร์ ตอน ๑ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕ - ๗.

^๒ จมื่นอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), "พระราชปรารภในการตั้งกองเสือป่า", เรื่องเคิม, หน้า ๒๗ - ๒๘.

^๓ หจช., เอกสาร ร.๖ รล.๕/๓ พระบรมราชโองการพระราชทานกองเสือป่าแลลูกเสือ

^๔ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า ๒๑.

^๕ อยู่ในบริเวณสนามเสือป่า ปัจจุบันรื้อแล้ว

ประมาณ ๑๓.๐๐ - ๑๕.๐๐ น. เพื่อทอดพระเนตรการฝึก^๑ และจะมีซ้อมรบใหญ่ของกองเสือป่าเป็นประจำทุกปีในเดือนกุมภาพันธ์^๒ โดยพระองค์จะเสด็จไปทรงอำนวยการทุกครั้ง

งานของกองเสือป่าเจริญก้าวหน้าและขยายขอบเขตกว้างขวางออกไปยังหัวเมืองอย่างรวดเร็ว ถึงแม้ว่าพระองค์จะไม่ทรงบังคับข้าราชการให้ต้องสมัครเป็นสมาชิกเสือป่าก็ตาม^๓ ข้าราชการสังกัดกระทรวงทบวงกรมในกรุงเทพฯ ทุกแห่งก็พากันสมัครเข้าเป็นสมาชิก จนกลายเป็นว่า "ถ้าข้าราชการใกล้ชิดผู้ใดไม่สมัครเข้าเป็นเสือป่าก็เป็นความบกพร่องไม่สนใจจะสนองพระเดชพระคุณให้เต็มที่"^๔ ดังนั้นเสือป่าในกองส่วนมากก็คือข้าราชการสำนักของพระองค์ ผู้เป็นทหารอาชีพถ้ามิได้สมัครเป็นเสือป่าจะไม่มีสิทธิเข้าไปในสโมสรเสือป่า จึงทำให้ทหารอาชีพซึ่งโดยหน้าที่แล้วเป็นผู้ปกป้องรักษาประเทศชาติ เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจว่าถูกกีดกัน และบางส่วนก็รู้สึกไม่พอใจว่ากิจกรรมเสือป่าเป็นกิจกรรมที่เข้าช้อนกับหน้าที่ทหารซึ่งเป็นรั้วของชาติ มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในค่าน้ำอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อประสบกับการวางตัวของข้าราชการ

^๑ ทั่ว มุขพระโกษา, พระมหาธีรราชเจ้า (พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๓๐๘.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๒ รล.๘/๑๐ เรื่องสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ทรงหนังสือราชการแทนพระองค์ พ.ศ. ๒๔๖๖, ๒๔๖๗

^๓ ทวน วิริยาภรณ์ (รวบรวม), "ความมุ่งหมายในการตั้งกองเสือป่าขึ้น", พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท (ธนบุรี : ป.พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

^๔ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ้าครอบอายุ, หน้า ๖๑.

ในพระองค์บางคนที่ว่าทวิหังผยอง ความไม่พอใจจึงลุกลามขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนเกิดการจับกลุ่มของนายทหารกลุ่มหนึ่งวางแผนจะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดเป็นหลักในการปกครองประเทศใน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐)

งานเสื่อป่ายิ่งขยายตัวมากขึ้นเท่าใด รายจ่ายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทุ่มเทพระราชทรัพย์ให้แก่งานค่าน้อย่างมากมาย พระองค์ไม่ทรงยินยอมให้โครงการใด ๆ ที่ทรงวางไว้เกี่ยวกับงานเสื่อป่าถูกยับยั้ง เช่น ทรงยืนยันจะสร้างถนนจากพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐมไปยังหาดเจ้าสำราญและอ่าวไทย เพื่อใช้ในการซ้อมรบเสื่อป่า การฝึกซ้อมเสื่อป่ายังก่อความวุ่นวายเสียหายแก่ราชการอีกด้วย กล่าวคือ ข้าราชการและคนรับใช้ขอลาราชการเพื่อไปร่วมประลองยุทธเสื่อป่าซึ่งกินเวลาประมาณ ๑๐ วันทุกปี ส่วนผู้ที่ป่วยหรือมิได้ไปร่วมประลองยุทธต้องไปทำงานและเข้าเวรแทน ทำความเสียหายและล่าช้าให้แก่ราชการประจำไม่น้อย เนื่องจากมีข้าราชการประจำทำงานไม่เต็มที่ เช่น ในการประลองยุทธเสื่อป่า ที่ค่ายหลวงบ้านโป่ง วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ นั้นปรากฏว่าเฉพาะในกรมราชเลขาธิการมีข้าราชการขอลาถึง ๒๐ คน และคนใช้อีก ๖ คน รวมข้าราชการถึง ๒๖ คน เป็นต้น

ในส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่และทรงเป็นพระธุระจัดอำนวยความสะดวกซ้อมรบเสื่อป่าด้วยพระองค์เอง เมื่อถึงกำหนดการ

หจช., เอกสาร ร.๖ รล.๓/๑๔ "เรื่องข้าราชการในกรมราชเลขาธิการที่เป็นเสื่อป่าขอลาไปซ้อมรบเสื่อป่า"

ประลองยุทธเสื่อป่าประจำพระองค์จะ ทรงมอบราชการแผ่นดินทั้งปวงให้พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ที่ทรงใกล้ชิดและไว้วางพระทัยเป็นผู้รับผิดชอบดูแลแทน "เพื่อมีเวลาทำงานทางเสื่อป่า" จนกว่าจะเสด็จกลับ

วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๓๐

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ไม่นานนายทหารและพลเรือนกลุ่มหนึ่งมี ร.อ.เหล็ง ศรีจันทร์ หรือ ขุนทวยหาญพิทักษ์ เป็นหัวหน้าเตรียมก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสนาธิการทหารบกทรงทราบแผนการณ์เสียก่อน จึงได้ทรงสั่งการจับกุมในวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐)

สาเหตุของการเตรียมการครั้งนี้มีหลายประการ ทั้งสืบเนื่องมาแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงลงพระราชอาญาเขียนหลังนายทหารชั้นสัญญาบัตรที่กลางสนามหญ้าในกระถางกลาโหมหน้าประตูที่ประทับสมเด็จพระบรมนาถในฐานก่อการวิวาทและทำร้ายมหาดเล็กของพระองค์ ทั้งนี้ฝ่ายทหารเห็นว่าการลงโทษด้วยการเขียนหลังนายทหารชั้นสัญญาบัตรซึ่งเป็นทหารของชาติเป็นการลงพระราชอาญาด้วยสาเหตุไม่สมควร เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นที่เสียดใจทหารบก ทหารเรือ

๑ หจข., เอกสาร ร.๖ รล.๔/๑๐ "เรื่องสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาทรงหนังสือราชการแทนพระองค์ พ.ศ. ๒๔๖๖, ๒๔๖๗", สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗

ข้าราชการทั่วไปตลอดจนนักเรียนนายร้อย^๑ เป็นอย่างมาก และถือเป็นการเสื่อมเสียเกียรติยศของทหารบก มหาศาลเล็ก สมเด็จพระบรมฯ ได้ถือเอาพระมหากษัตริย์คุณของสมเด็จพระบรมฯ ประพาศิตนชมแห่งคุณผู้อื่น แม่ทหารเรือก็เคยมีเรื่องวิวาทกับมหาศาลเล็กของสมเด็จพระบรมฯ อยู่บ่อยครั้ง แต่เสด็จในกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ รองผู้บัญชาการทหารเรือได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียก่อน จึงไม่เกิดเรื่องราวใหญ่โตเช่นทหารบก^๒

สาเหตุประการสำคัญเกิดจากความไม่พอใจการตั้งกองเสือป่าของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เนื่องจากคณะผู้ก่อการเห็นว่า

... กองเสือป่าผู้ใหญ่มิใช่ลูกเสือ เป็นกิจกรรมอีกประเภทหนึ่งของประเทศที่ตั้งช้ำกั้นกับการทหาร และก็ทำการแข่งคึกคักกับทหารแห่งชาติเสียด้วย ย่อมทำให้ความมั่นคงของชาติเสื่อมสลายลงเป็นอย่างมาก ทั้งเป็นการแน่นอนที่จะต้องกระทบกระเทือนต่องบประมาณแผ่นดินอย่างมิต้องสงสัย เป็นชนวนให้เศรษฐกิจการคลังของประเทศตกอยู่ในภาวะอันน่าวิตกกังวลยังเป็นปัจจัยทรมาณข้าราชการผู้เขลาชราอายุงานาสงสาร ทั้งทำให้ข้าราชการงานเมืองฝ่ายทหารและพลเรือนต้องอดวนสับสน ไม่เป็นอันประกอบกิจการงานก็มีในบางครั้ง และบ่อยครั้งเป็นการเสียเวลา เสียทรัพย์สิน เสียงานของชาติและส่วนตัว...^๓

^๑ ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พุนวิวัฒน์, กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ (พระนคร : คัมภีร์, ๒๕๑๕), หน้า ๒.

^๒ น.อ. พระยาศรวิชัยพิพัฒน์, "ศักดิ์ศรีของทหารเรือไทย", นาวิกศาสตร์ ปี ๔๕ เล่ม ๑๑ (พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๕), หน้า ๔๖.

^๓ ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พุนวิวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า ๕.

นอกจากนี้ความไม่พอใจในการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์สนับสนุนส่งเสริม โชน ละคร ตลอดจนทรงร่วมแสดงด้วยบางครั้งได้กลายเป็นชนวนจุดความไม่พอใจในกลุ่มผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ ดังคำให้การของ ร.ศ. ถัด รัตนพันธู์ ในศาลทหารว่า

...เขาพอใจที่จะคิดเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครอง เพราะการเล่น โชน เล่นละครเสียเองของพระประมุขแห่งชาตินั้นไม่มีประโยชน์แก่ชาติอันใดเลย มีแต่จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศเกียรติคุณแก่นานาประเทศ และมีผลกระทบกระเทือนถึงชาติ ถึงประชาชนคนไทยอีกด้วย ควรให้เป็นหน้าที่ของกันเองเขาจัดการ...

บุคคลสำคัญในกลุ่มก่อการล้วนได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตกเป็นอย่างดี จึงปรารถนาจะให้รัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ จึงได้มีการพิจารณาถึงเจ้านายที่จะทูลเชิญเป็นประมุขแทน หากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงยินยอมลดพระองค์เป็นกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งมีผู้เสนอความเห็นต่างกัน ๓ พวก คือ^๒

พวกที่ ๑ คือฝ่ายทหารเรือต้องการสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

พวกที่ ๒ ฝ่ายทหารบก ต้องการ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ

พวกที่ ๓ ฝ่ายกฎหมายและฝ่ายพลเรือน ต้องการ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

* ^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๐ - ๑๒๑.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๔๔.

ความคิดในการอัญเชิญเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทั้ง ๓ องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยองครักษ์ และเป็นที่น่าพอใจที่จะเพาะความระวางแคลงพระทัยเจ้านายทั้ง ๓ พระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบ้างเมื่อทรงทราบถึงแผนการของคณะผู้ก่อการจากการกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระองค์กลับยิ่งทรงสนับสนุนเสียอย่างมากยิ่งขึ้น แต่นั้นมาตลอดรัชสมัยของพระองค์จนกองเสียป่าคั้งมั่นเป็นปึกแผ่นมั่นคง

ความรู้สึกโดดเดี่ยว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ ต้องทรงต่อสู้กับอิทธิพลทางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ดังกล่าวแล้วในบทที่ ๒ พระองค์จึงต้องอาศัยพระญาติวงศ์ โดยเฉพาะพระเจ้าน้องยาเธอทั้งหลายช่วยค้ำพระราชนาจากลับคืน ทรงส่งเสริมอุปถัมภ์คำชู้เป็นการสร้าง "พวกพ้อง" ทรงวางพระองค์เป็นกุลเชษฐ์ที่ใกล้ชิดและทรงเป็นคุณพระราชาบิดาปกครองดูแลพระราชวงศ์ พระองค์จึงทรงเข้ากับพระบรมวงศานุวงศ์และได้อาศัยเป็นกำลังสำคัญเป็นอย่างดี ตรงข้ามกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงขึ้นครองราชย์ในขณะที่สภาทางการเมืองสนับสนุนพระองค์ทุกประการ ราชการแผ่นดินสำคัญ ๆ ตำแหน่งสูง ๆ ส่วนใหญ่อยู่ในบังคับบัญชาของพระปิตุลา และพระเจ้าพี่ยาเธอ พระองค์เองมิได้ทรงมีราชการสิ่งใดหรือคุมกำลัง

จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), นฤติ โลก เอก คณิต โศคนิ
ถูกนิโทษ ไม่มีในโลก, หน้า ๓๕.

๒ จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจในพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบรมราชาบายทางการเมือง, หน้า ๔.

ใด ๆ เป็นการเนาะมากจน ประกอบกับพระนิสัยเย็บขริม ไปรดคันศรและ
ทรงสนุกสนานใกล้ซีกกับเหล่ามหาดเล็กของพระองค์ในกิจกรรมต่าง ๆ "ไม่เข้าไป
วาทกับวงราชการที่ล้วนเป็นเรื่องของแผ่นดินซึ่งมีท่านผู้ใหญ่จัดทำกันอยู่แล้ว" จึงยอม
จะทำให้พระองค์ทรงเห็นพระญาติพระวงศ์มาแต่ยั้งค่างพระยศสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชฯ พระญาติพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ก็คงจะทรงเห็นพระองค์เป็นเด็ก ชอบเล่นสนุกสนาน
ไม่ทรงมีประสบการณ์หรือเข้าใจราชการแผ่นดินซึ่งแต่ละองค์มักมีบัญชาอยู่ก่อน ควร
เคารพเชื่อฟังความคิดเห็นของผู้ใหญ่ ผลจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงไม่พอพระทัยและรู้สึกว่าคุณพระองค์ทรง

...ตัวคนเดียว หากพวกพ้องไม่ได้ ถ้าที่เป็นพวกพ้องก็พะเอินเป็นผู้ที่อยู่ใน
ตำแหน่งอันหาอำนาจมิได้ ส่วนผู้ที่มีอำนาจที่ใหญ่ในราชการนั้น เรารู้
สึกว่ามีความเชื่อถือในตัวเราน้อยกว่าที่ควรจะมี เพราะฉะนั้น เราจะคิดว่า
กล่าวเตือนอย่างใด มักจะไม่ใคร่เชื่อฟัง ถือที่รู้มานะไปว่าตนใดเคยเป็น
ราชการมาก่อนเราบ้าง ถ้าถือว่ามีความรู้และเข้าใจความประสงค์ ...และ
ความคิดของประชาชนดีกว่าเราบ้าง...^๒

ถึงภายหลังกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ พระองค์ยิ่งทรงมีความรู้สึกโดดเดี่ยว ไม่มีพวกพ้อง
รุนแรงมากยิ่งขึ้น ทรงรู้สึกว่าคุณพระองค์ไม่คอยมีผู้ใดจงรักภักดีต่อพระองค์อย่างแท้จริง

จมนอมรัตนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจในพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบรมราชาโชวาททางการเมือง, หน้า ๘.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๒ ม.๓๖ก./๒ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรม
สุกราช วันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๑

(๔) ฉันจึงเป็นผู้ที่หาพวกพ้องมิได้เลย ยืนอยู่คนเดียว ช้อนปรากฏชัดเจนอนุเมอแรกรู้ว่าชาวอวยพวกทหารคิดการกำเริบกันขึ้น ไม่มีใครที่จะแสดงความเคืองครอนเลย โดยมากพากันร้องอยู่ในใจว่า "ไม่ใช่ของการอะไรของข้า" เหมือนในนิทานยายกับตาปลุกถั่วปลุกงานั่นเอง ต่อเมื่อน้ำใจกันขึ้นบ้างแล้ววาทาณยังไม่ขาด ยังไม่ถึงคราวจะพินาศลมจุม จึงได้เกิดมีเสียงแสดงความนิยมในตัวฉัน และเกิดรู้สึกความระยำของอวยพวกขบถขึ้นมา เริ่มคำกันต่าง ๆ นานา อันเห็นว่า การที่ประพฤติเช่นนั้นก็ไม่ผิดอะไรกันกับเล่นละครเท่านั้น

ความรู้สึกของพระองค์จึงกล่าว คล้ายกับความรู้สึกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ วิธีที่ทรงของพระองค์จึงไม่
จะต่างกับวิธีการของสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือ สร้างพวกพ้องของพระองค์เองใหม่ กลุ่มบุคคลที่ทรงหันไปหาได้แก่ข้าราชการสามัญชนรุ่นใหม่เป็นส่วนใหญ่โดยเริ่มจากหมู่มหาดเล็กใกล้ชิดพระองค์ และค่อย ๆ ขยายฐานแห่งอำนาจให้แผ่กว้างออกไปทุกที่ ซึ่งวิธีเช่นนี้กลับเป็นผลร้ายต่อพระองค์เองสืบเนื่องจากมี "...บุคคลบางจำพวกที่อยู่ใประราชสำนักขณะนั้น ไม่ทราบซึ่งในพระมหากษัตริย์คุณแห่งเจ้านายของตนเพียงพอ ปฏิบัติประพฤติตนไปในทำนอง ผึ่งพองผยของนครข้าราชการและพลเมืองของชาติ..."^๒ ทำให้ "ความนิยมต้นต้นเริ่มลดถอยลงเสียบ้างในไม่ช้า"^๓

^๑ หจข., เอกสาร ร.๖ บ.๓.๑/๒๔ เล่ม ๔ เรื่องเจ้าพระยามรราช

^๒ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, กบฏ ร.ศ.๑๓๐,

หน้า ๕.

^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต,

หน้า ๕๘๐.

การจักระเบียบราชการในพระราชสำนัก

ราชการในพระราชสำนักยังคงดำเนินตามระเบียบแบบแผนเดิมที่มีมาแต่รัชกาลที่แล้ว แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสนพระทัยในสตรีใดเป็นพิเศษตั้งแต่ยังมีได้เสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชสำนักจึงประกอบด้วยข้าราชการฝ่ายหน้า หรือ ข้าราชการบริพารชายเป็นส่วนใหญ่ สตรีแทบไม่มีส่วนร่วม โดยเฉพาะในการถวายการรับใช้ใกล้ชิดส่วนพระองค์ ข้าราชการฝ่ายหน้าจะปฏิบัติราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ข้าราชการบริพารชายจึงมีจำนวนมาก

ราชการในพระราชสำนักแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ ส่วนหนึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงวัง เป็นราชการในกระทรวงวัง และอีกส่วนหนึ่งขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นราชการส่วนพระองค์โดยตรง

ราชการกระทรวงวัง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขจักระเบียบราชการกระทรวงวังใหม่ดังนี้คือ

ตำแหน่งสมุหพระราชมณเฑียร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นว่า แต่เดิมมาตำแหน่งปลัดทูลฉลอง กระทรวงวังไม่เคยมี และเข้าใจกันว่า ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ราชการแผ่นดินด้วย แต่ตามตำแหน่งในภาษาอังกฤษว่า "อันเคอร์เสเครเตอริออฟสแตต" ทำให้เข้าใจสับสนว่าเป็นผู้มีหน้าที่ราชการแผ่นดินทั้ง ๆ ที่ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งหน้าที่ราชการภายในพระราชสำนักเป็นส่วนใหญ่ เพื่อมิให้เกิดความเข้าใจผิดจึงทรงมีพระบรมราชโองการยกเลิกตำแหน่ง ปลัดทูลฉลอง กระทรวงวัง และตั้งตำแหน่ง "สมุหพระราชมณเฑียร" (Grand Marshal of the Court or Grand Maréchal de la Cour) ขึ้นแทน ปฏิบัติราชการในกระทรวงวังรองจากเสนาบดีลงมา เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ ๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ.

๒๔๕๕) และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอนุรักษราชมนตรี เป็น
สมุหพระราชมณเฑียร^๑

กรมทหารรักษาวัง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้
ยกทหารชาววังมาจัดตั้ง "กรมทหารรักษาวัง" ขึ้นเมื่อ วันที่ ๒ พฤษภาคม ร.ศ.
๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) มีหน้าที่รักษาวัง^๒ ต่อมาในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖
ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า "กรมทหารรักษาวังของพระบาทสมเด็จพระมง
กุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว"^๓ เป็นกองทหารอิสระกองหนึ่ง สังกัดกระทรวงวัง แต่นับเป็น
ส่วนหนึ่งของทหารบก กระทรวงกลาโหมมีอำนาจตรวจตราดูแลให้เป็นไปตามระเบียบ
ที่ใช้ในกองทัพบก^๔ ทรงแบ่งกรมทหารรักษาวังออกเป็น ๓ กองพัน กองพันที่ ๑ ใช้

^๑ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๒/๖ "ประกาศยกเลิกตำแหน่งปลัดทูล
ฉลองกระทรวงวัง แลตั้งตำแหน่งสมุหพระราชมณเฑียรขึ้นแทน"

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๓/๑ "เรื่องตั้งกรมทหารรักษาวัง"

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๓/๓ "ประกาศพระราชทานนามกรมทหาร
รักษาวังพระองค์"

^๔ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๓/๓ "พระราชหัตถ์ถึงเสนาบดีกระทรวงกลาโหม,
วัง เรื่องให้ทำความเข้าใจในหน้าที่กรมทหารรักษาวัง"

รักษาพระบรมมหาราชวัง กองพันที่ ๒ รักษาพระราชวังดุสิต กองพันที่ ๓ รักษาพระราชวังที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบกรมทหารรักษาวังกองพันที่ ๓ และโปรดเกล้าฯ ให้นำพลตรี พระยาอนิรุทธเทวา เป็นผู้บังคับการ รับพระบรมราชโองการโดยตรงเช่นเดียวกับกรมมหาดเล็กรักษาพระองค์ เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔^๒

กรมพระตำรวจ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระตำรวจ เป็นกรมขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์ทรงมีพระราชภาระกิจอื่น ๆ เพิ่มขึ้นมาก เกรงจะทรงบังคับบัญชาการในกรมพระตำรวจได้ไม่เรียบร้อย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมพระตำรวจไปขึ้นต่อกระทรวงวัง และทรงตั้งข้าราชการในกรมพระตำรวจขึ้น "จางวาง" เป็นสมุหพระตำรวจ เทียบเท่า สมุหราชองครักษ์ ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบราชการในกรมพระตำรวจ เพื่อเป็นการแบ่งเบาพระราชภาระกิจให้ลดน้อยลงในวันที่ ๒๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๓)^๓ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพิ่มนามว่า "กรมพระตำรวจหลวงรักษาพระองค์" ใน พ.ศ.

ศูนย์วิทยพัชกร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จมนอมรัตนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชาไชยทางการเมือง, หน้า ๑๘.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๗/๒ "ตั้งตำแหน่งและอัตราเงินเดือนข้าราชการกรมทหารรักษาวัง"

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๕/๓ "ยกกรมพระตำรวจมาขึ้นกระทรวงวัง"

๒๔๖๐

อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกและเทียบชั้นยศข้าราชการใน
กรมพระตำรวจเสียใหม่ คือ^๒

พระตำรวจ	เอก โท ศรี	เทียบนายพลในกองทัพบก
ขุนตำรวจ	เอก โท ศรี	เทียบนายพันในกองทัพบก
นายตำรวจ	เอก โท ศรี	เทียบนายร้อยในกองทัพบก

กองรับแขก

นับแต่ครั้งสมัยของพระองค์ ทรงมีราชอาณาจักรต่างประเทศเสด็จมา
ประพาสเยี่ยมอยู่เสมอ ๆ พระองค์จึงทรงเห็นความจำเป็นจะต้องมีผู้รับผิดชอบดูแล
เกี่ยวกับราชการด้านนี้โดยเฉพาะ และจำเป็นต้องใช้ข้าราชการที่มีความรู้ภาษาต่าง
ประเทศเป็นสำคัญ จึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง "กองรับแขก"
ขึ้นในกระทรวงวัง โปรดฯ ให้พระยาศรีสุริยเทพ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ทางภาษาอังกฤษ
ดีและเคยเข้าไปในราชสำนักต่าง ประเทศมาบ้างแล้วเป็นหัวหน้ากอง เมื่อเดือน
เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖^๓

๑ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๕/๑๐ "เรื่องจัดการกรมพระตำรวจและ
เพิ่มนามกรมพระตำรวจว่ากรมพระตำรวจหลวงรักษาพระองค์"

๒ "ประกาศเรียกนามยศข้าราชการในพระราชสำนัก", ราชกิจจานุเบกษา
เล่ม ๒๕ แพนกฤกษ์ฎีกา, หน้า ๑๓๔ - ๕.

๓ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๓/๔ "ตั้งแลย้ายข้าราชการกระทรวงวัง",
สำเนาพระราชหัตถ์เลขที่ ๑/๓ วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖

กรมพระนิติศาสตร์

วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกราชการแพนท ฎีกาในกรมราชเลขาธิการ และศาลรับสั่งในกระทรวงวังมารวมกันตั้งเป็นกรมใหม่ในพระราชสำนัก พระราชทานนามว่า "กรมพระนิติศาสตร์" ทำหน้าที่จัดระเบียบกฎหมายและคดีความในพระราชสำนัก มีสมุหพระนิติศาสตร์เป็นหัวหน้าอยู่ในบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงวัง

กรมธรรมการ

เดิมกรมธรรมการเป็นกรมขึ้นสังกัดกระทรวงธรรมการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นชอบให้ย้ายกรมธรรมการมารวมเป็นกรมในพระราชสำนัก เป็นกรมอิสระสมทบกระทรวงวัง และโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒^๒ กรมธรรมการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาสมทบกระทรวงวังมีกรมขึ้น ๔ กรม คือ

๑. กรมสังฆการี ทำหน้าที่ทะเบียนพระสงฆ์และพระอาราม
๒. กรมกัลปนา ทำหน้าที่ดูแลธรรมเนียม
๓. กองศาสนสมบัติ
๔. กองปริยัติธรรม

^๑ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๘/๑ "เรื่องตั้งกรมพระนิติศาสตร์และตั้งและย้ายตำแหน่งในกรมพระนิติศาสตร์"

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๑๐/๕ "ย้ายกรมธรรมการมาอยู่ในพระราชสำนัก", สำเนาพระราชหัตถเลขาที่ ๒๐/๕๘๖ วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒

กรมพระราชพิธี

มีการจัดระเบียบราชการใหม่ในกรมพระราชพิธีเป็นกรมใหญ่ มีกรมอิสระในบังคับอีก ๔ กรม ๑ แขนง คือ กรมสนม กรมภาษามาลา กรมพรหมณ กรมโหร และแขนงพระราชฤกษ์ และโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งอธิบดีกรมพระราชพิธี เป็นสมุหพระราชพิธีแทน ใน พ.ศ. ๒๔๖๑

กรมศิลปากร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนงานช่างจากกระทรวงโยธาธิการ และกรมพิพิธภัณฑสถานจากกระทรวงธรรมการมาตั้งเป็น กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ขึ้นต่อกระทรวงมุรธาธร และโอนมาขึ้นสังกัดกระทรวงวัง เป็นกรมในพระราชสำนักอีกกรมหนึ่งเมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

ราชการส่วนพระองค์

กรมมหาดเล็ก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ กรมมหาดเล็กจัดเป็นกรมใหญ่ในพระราชสำนักที่มีความสำคัญมากที่สุด มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิด ดูแลและ

^๑ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๓/๔ "ตั้งและย้ายข้าราชการกระทรวงวัง"

^๒ "ประกาศจัดราชการและเปลี่ยนนามกระทรวงโยธาธิการใหม่กับตั้งกรมศิลปากรขึ้นใหม่กรมหนึ่ง", ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๓๐ แขนงกฤษฎีกา, หน้า ๕๖๗.

^๓ "ประกาศย้ายกรมศิลปากร", ราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๕๖ แขนงกฤษฎีกา, หน้า ๒๓๐.

ประกอบเครื่องเสวยจัดและปฏิบัติพระราชพิธีฝ่ายมหาดเล็ก ตลอดจนรักษาพระองค์
ในทรีโหราน^๑ ราชการในกรมมหาดเล็กขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เนื่อง
จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้สรอยมหาดเล็กในราชการฝ่ายหน้าและราช
การฝ่ายในตลอดระยะเวลาที่ยังไม่ทรงมีพระมเหสีและพระสนม ข้าราชการกรมมหาด
เล็กจึงมีจำนวนมาก ผู้สำเร็จราชการกรมมหาดเล็ก คือ เจ้าพระยารามราฆพ
(ม.ล.เพ็ญ พึ่งบุญ ณ อยุธยา) และอธิบดีกรมมหาดเล็ก พระยาอนิรุทธเทวา
(ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ ณ อยุธยา) เป็นผู้มียอำนาจสั่งราชการในพระราชสำนักมากที่สุด
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแก้ไข
จัดระเบียบราชการในกรมมหาดเล็กหลายครั้ง กล่าวคือ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งสภาจางวางมหาดเล็ก^๒ มีหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือราชการ
มหาดเล็กทั้งปวง มีกองบัญชาทำหน้าที่เบิกจ่ายในกรมมหาดเล็กทั้งหมด และบังคับ
บัญชาข้าราชการกรมในพระราชสำนัก ๕ กรม คือ

๑. กรมมหาดเล็ก

๒. กรมชาวที่ ซึ่งมีหน้าที่รักษาพระราชวังทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
รักษาสวนหลวง

๓. กรมอัครราช มีหน้าที่เกี่ยวกับรถม้า ม้าคัน และม้าขี่ รถยนต์
เรือยนต์ และเรือกลไฟหลวง

๔. กรมมหรสพ มีหน้าที่ควบคุมฝึกหัดและจัดแสดงต่าง ๆ กรมมหรสพยัง
แบ่งเป็นกองย่อย ๆ กองโขนและละคร กองปี่พาทย์และเครื่องสายไทย กองพัสดุ
(สำหรับเครื่องบรรเลง) และกองช่างซึ่งประกอบด้วยช่างเขียน ช่างถ่ายภาพ
เป็นต้น

^๑ "คำปรารภในคดี" พระบรมราชาธิราชและพระบรมราชินีเสด็จดูงานดูคน

ในหนังสือวิเศษบุษยา, หน้า ๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

๕. กรมตรวจ มีหน้าที่ตรวจบัญชีและราชการทั่วไป

แต่เนื่องจากสภาจางวางกรมมหาดเล็กซึ่งใช้วิธีปกครองโดยมีกรรมการ
รับผิดชอบบังคับบัญชาราชการในกรมมหาดเล็กและกรมสมทบมีจำนวนไม่แน่นอน และ
ในการสั่งการใด ๆ จางวางสภา จะต้องมีส่วนรู้เห็นด้วยกันทุกแผนก ทำให้ราช
ราชกรมมหาดเล็กล่าช้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกสภาจางวาง
มหาดเล็ก และตั้งตำแหน่ง "ผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก" ใหม่มีหน้าที่รับผิดชอบ
บังคับบัญชาการกรมมหาดเล็กแต่ผู้เดียว ในวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒^๒ โดย
ให้เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล. เพื่อ ฟังบุญ ณ อยุธยา) ขณะนั้นเป็นพระยาประสิทธิ
ศุภการ ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กแต่บัดนั้นมา

๔. พนฐานทางสังคมของมหาดเล็ก

ในสมัยโบราณมหาดเล็กมักทรงคัดเลือกจาก เชื้อพระวงศ์ชั้นหม่อม
ราชวงศ์ หม่อมหลวง และบุตรหลานขุนนางข้าราชการ ผู้ที่มีตระกูลรับเข้ามา
ฝึกหัดราชการจนถึงวัยสมควรจึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งไปรับราชการ
หน้าที่ต่าง ๆ ตามแต่เหมาะสม แต่มหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวมีลักษณะพิเศษ มิได้จำกัดวงแคบเช่นสมัยโบราณ มหาดเล็กที่ทรงใช้
สรวยนันมาจากชั้นตระกูลต่าง ๆ กัน คือ

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๗.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๖/๑๐ "ประกาศพระบรมราชโองการ
ตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก".

...บางคนก็เป็นเชื้อจีนลูกจีน บางคนก็เป็นลูกคนธรรมดาตามบ้านนอก
คิดตามมักับกของลูกเสือ บางคนก็เป็นลูกหลานชาวปักกิ่งได้ บางคนก็ติด
หนาคตามหลังข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามา บางคนก็เป็นบุตรหลานของข้าราชการ
การที่เป็นคนสำคัญที่ทรงว่าลึกถึงคุณงามความดีของเขา แต่ส่วนใหญ่จะคัด
มาจากนักเรียนมหาดเล็กหลวงที่สอบไล่ได้มีชัยมบริบูรณ์เพียงปีละสองสาม
คน...

การที่ทรงรับบุคคลจากครอบครัวที่มีฐานะทางสังคมต่าง ๆ กันเป็นมหาด
เล็ก อาจสืบเนื่องมาจากความห่างเหินกับพระประยูรญาติและความต้องการสร้าง
ความนิยมในหมู่ราษฎรสามัญชนก็เป็นได้

ความผูกพันกับมหาดเล็ก

ด้วยความรู้สึกว่าทรง "ตัวคนเดียว" มาแต่ต้นรัชกาลดังกล่าวแล้ว
พระองค์ประทับอยู่ในแวดล้อมของมหาดเล็กข้าราชการบริพารที่ทำตัวเป็นทั้งคนรับใช้
และพระสหายร่วมสนทนากิจการทุกประเภทที่ทรงดำริริเริ่ม ทำให้ทรงรู้สึกสนิทสนม
รักใคร่และทรงวิตกห่วงใยมหาดเล็กของพระองค์ประดุจบิดากับบุตร ทรงรู้สึกว่
มหาดเล็กของพระองค์ "เป็นของฉันแท้ ๆ"^๒ จึงทรงห่วงใย เกรงว่าถ้าสิ้น
พระองค์แล้วข้าราชการบริพารของพระองค์โดยเฉพาะมหาดเล็กที่ใกล้ชิดจะลำบาก
เพราะเป็นที่เกลียดชังทั่วไป พระองค์จึงทรงเตรียมช่วยเหลือและฝากฝังกับเจ้า

^๑ จมื่นอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), คู่มือธานีเมืองประชาธิปไตย
ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๑๑ - ๓๑๒.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ บ.๓.๑/๖๔ "เรื่องเจ้าพระยายมราช"
พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราช วันที่ ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐ กระจาย
ละเลียบในภาคผนวก

พระยายมราชล่วงหน้า และตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงพระราชทานพระบรม
 ราโชวาทว่ากล่าวสั่งสอน มหาดเล็กเสมอ ๆ ทรงควบคุมความประพฤติของมหา
 ดเล็กและข้าราชการสำนักของพระองค์อย่างเข้มงวดยิ่งกว่าที่เคยปรากฏมาในรัชกาลก่อนๆ
 นอกจากนี้ยังทรงพยายามยกฐานะและศักดิ์ศรีของมหาดเล็กและข้าราชการสำนักของพระ
 องค์ให้เสมอเทียมเท่าข้าราชการที่ปฏิบัติราชการแผ่นดินอื่น ๆ อีกด้วย

ชั้นบรรดาศักดิ์มหาดเล็ก

เพื่อมิให้น้อยหน้าข้าราชการพลเรือนและทหารอื่น พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบยศชั้นบรรดาศักดิ์มหาดเล็กกับข้าราชการพลเรือน และ
 ข้าราชการทหารดังนี้

บรรดาศักดิ์มหาดเล็กแบ่งได้ ๓ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑	เอก	} ตำแหน่งจางวาง
	โท	
	ตรี	
ชั้นที่ ๒	เอก	ตำแหน่งหัวหมื่น
	โท	ตำแหน่งหลวงนายเวร
	ตรี	ตำแหน่งจา

^๑ เรืองเคิม.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๒/๒ "ประกาศเพิ่มเติมเครื่องแต่งตัว

ข้าราชการในพระราชสำนัก"

ชั้นที่ ๓ เอก ตำแหน่งหุ้มแพร
โท ตำแหน่งนายรอง
ตรี มหาคเล็กพิเศษ

เทียบชั้นบรรดาศักดิ์กับข้าราชการพลเรือนได้ดังนี้^๑

ชั้นที่	ตำแหน่งมหาดเล็ก	ตำแหน่งข้าราชการพลเรือน
๑. เอก	จางวางเอก	มหาอำมาตย์เอก
โท	จางวางโท	มหาอำมาตย์โท
ตรี	จางวางตรี	มหาอำมาตย์ตรี
๒. เอก	หัวหมื่น	อำมาตย์เอก
โท	นายเวร	อำมาตย์โท
ตรี	จา	อำมาตย์ตรี
๓. เอก	หุ้มแพร	รองอำมาตย์เอก
โท	นายรอง	รองอำมาตย์โท
ตรี	มหาคเล็กพิเศษ	รองอำมาตย์ตรี
และ	มหาคเล็กยาม	ราชบุรุษ (ชั้นประทวน)

เทียบชั้นบรรดาศักดิ์กับข้าราชการทหารบกได้ดังนี้^๒

ชั้นที่	ตำแหน่งมหาดเล็ก	ตำแหน่งข้าราชการทหารบก
๑. เอก	จางวาง	นายพลในกองทัพบก
โท		
ตรี		

^๑ เรืองเคิม.

^๒ เรืองเคิม.

<u>ชั้น</u>	<u>ตำแหน่งมหาดเล็ก</u>	<u>ตำแหน่งข้าราชการทหารบก</u>
๒. เอก	หัวหม่น	นายพันเอกในกองทัพบก
โท	นายเวร	นายพันโทในกองทัพบก
ตรี	จา	นายพันตรีในกองทัพบก
๓. เอก	หุ้มแพร	นายร้อยเอกในกองทัพบก
โท	นายรอง	นายร้อยโทในกองทัพบก
ตรี	มหาดเล็กพิเศษ	นายร้อยตรีในกองทัพบก

ดังนั้นจะเห็นว่าข้าราชการสำนักโดยเฉพาะกรมมหาดเล็กได้รับการยกย่องอย่างสูงและเป็นทางการในรัชสมัยนี้

ชั้นยศบรรดาศักดิ์ข้าราชการสำนักกรมอื่น ๆ

นอกจากจะทรงยกฐานะและจัดระเบียบชั้นบรรดาศักดิ์ในกรมมหาดเล็กแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาเทียบชั้นยศข้าราชการสำนักกรมอื่น ๆ กับข้าราชการทหารในกองทัพบกด้วย คือ

<u>ชั้น</u>	<u>ตำแหน่งในราชสำนัก</u>	<u>ตำแหน่งในกองทัพบก</u>
๑. เอก	มหาเสวก	นายพลในกองทัพบก
โท		
ตรี		

ในหน้าที่เจ้าพระยารามราชพ ได้แก่

๑. ปกครองข้าราชการบริพารทั้งหมดที่ล้วนเป็นกรมชานาคีใหญ่
๒. อำนวยความสะดวกสบายทุกสิ่งทุกอย่าง ท่านองหนายหน้าหอ
๓. ฝึกฝนเอาใจใส่วิชานาฏศิลป์ตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ร่วมแสดง โขน ละคร

๔. ถวายความอารักขาความปลอดภัยในฐานะสมุหราชองครักษ์

ส่วนพระยาอนิรุทธเทวา นอกจากรับผิดชอบราชการทั่วไปในกรมมหาดเล็กแล้ว ยัง "ต้องทำหน้าที่เป็นบาทบริจาริกาไปนอนอยู่ซีกห้องพระบรรทมเพื่อถวายความอารักขา"^๒ ตลอดเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงมีพระมเหสีหรือเจ้าจอม บุคคลทั้ง ๒ จึงเป็นข้าราชการสำนักที่ใกล้ชิดพระองค์อยู่ตลอดเวลา ภูพระทัยและจัดการตามพระราชประสงค์ถวายได้ถูกต้องโดยแทบไม่ต้องรับสั่งก่อน ทั้งร่วมสนใจในกิจกรรมทุกประเภทที่พระองค์ทรงริเริ่มเป็นที่พอพระราชหฤทัยจนได้รับพระราชทานทรัพย์สินต่าง ๆ มากมายตลอดจน "พระราชทานที่ดินบ้านช่อง"^๓ ให้เกินหน้าเกินตาเจ้านาย"^๔

^๑ จมื่นอมรรตุมารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), นุศติ โลเก อนินทีโต คนไม่ถูกนิพนธ์ไม่มีในโลก, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^๒ เรื่องเกิม, หน้า ๔๖.

^๓ บ้านนรสิงห์ (ทำเนียบรัฐบาลในปัจจุบัน) พระราชทานให้เจ้าพระยารามราชพ บ้านบรรทมสินธุ์ พระราชทานให้พระยาอนิรุทธเทวา และบ้านมนังคศิลา พระราชทานให้พระยาอุดมราชภักดี (โถ สุจริตกุล)

^๔ จมื่นอมรรตุมารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) นุศติ โลเก อนินทีโต คนไม่ถูกนิพนธ์ไม่มีในโลก, หน้า ๔๖ - ๔๗.

โดยตำแหน่งหน้าที่และความใกล้ชิด เจ้าพระยารามราฆพ และพระยา
 อนิรุทธเทวา จึงเป็นผู้มีอิทธิพลและความสำคัญในการพิจารณาอนุญาตให้หรือไม่ให้
 ผู้ใด เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ที่ต้องการเข้าเฝ้าอย่าง
 ใกล้ชิด ถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าพระยารามราฆพหรือ พระยาอนิรุทธ
 เทวาแล้วยากจะมีโอกาส ทั้งนี้เนื่องจากบุคคลทั้ง ๒ จะทำหน้าที่กรองเรื่องราว
 ต่าง ๆ ก่อนนำขึ้นกราบบังคมทูลเรื่องใดที่ผ่านบุคคลทั้ง ๒ แล้วย่อมแน่ใจได้ว่าจะ
 สำเร็จตามความประสงค์ เช่น เมื่อหม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ ข้าราชการบริพาร
 ผู้หนึ่งที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้าพระยารามราฆพจะทำการสมรส แต่ขณะนั้นยังไม่มั่ง
 จะประทับเป็นส่วนพระองค์ เงินก็ไม่มีจะซื้อเครื่องเรือนและสิ่งประกอบ เจ้า
 พระยารามราฆพได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานเงินค่าเช่า
 บ้านและเงินซื้อเครื่องเรือน ฯลฯ ให้ ๒๐,๐๐๐ บาท บาทบริจาริกาคนหนึ่งของ
 พระองค์คักค้าน แต่ "ท่านเจ้าพระยารามราฆพกราบบังคมทูลเบิกเอาอุปสรรคนั้น
 ให้พ้นไปจนได้รับพระราชทานตามประสงค์"^๒

อนึ่ง การหาโอกาสพาตัวเองให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรู้จัก
 มักคุ้นจะช่วยให้ข้าราชการผู้นั้นเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการยิ่งขึ้น เนื่องจากใน
 ระบบราชการ ถึงแม้ข้าราชการผู้นั้นจะเฉลียวฉลาด มีความสามารถและตั้งใจ
 ปฏิบัติหน้าที่เป็นอย่างดีก็ตาม หากไม่ได้รับความสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชาก็ไม่ก้าว

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชัชวิต, หน้า ๒๑๑.
^๒ "คำปรารภเหตุ", พระบรมราชาบาทและพระบรมราชานุศาสน์แสดง
คุณานุคุณในงานวิชาชะบุนชา, หน้า ค.

หน้า ข้าราชการแต่ละคนจึงต่างพยายามติดต่อกับข้าราชการบริพารใกล้ชิดให้ช่วยเหลือ^๑ ซึ่งหนทางหนึ่งก็คือสมัครเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทรงก่อตั้ง เช่น เสือป่า คุณลิขานี้ เป็นต้น ข้าราชการบริพารมหาดเล็กในรัชสมัยนี้จึงเป็นที่เคารพยำเกรงกันทั่วไปไม่ว่าจะเป็นมหาดเล็กชั้นผู้น้อย หรือมหาดเล็กชั้นผู้ใหญ่ เนื่องจากแม้แต่มหาดเล็กชั้นผู้น้อยก็จะช่วยกันระแวดระวังตรวจตราผู้ที่จะเข้าเฝ้า ถ้าเห็นว่าไม่เหมาะสมก็จะช่วยกันกีดกันเสียก่อน^๒ การกีดกันของเหล่ามหาดเล็กมิได้จำกัดวงเฉพาะแต่กับบุคคลธรรมดาสามัญชน หากรวมตลอดถึงเจ้านายในราชวงศ์ที่มีได้เป็นพรรคพวกเดียวกับตนด้วย^๓ (ข้าราชการสำนักของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงถูกวิพากษ์วิจารณ์และติเตียนอย่างมากมาย

อนึ่ง ข้าราชการสำนักที่ประจำหน้าที่ต่าง ๆ ในกรมสังกัดพระราชสำนักส่วนใหญ่เป็นข้าราชการบริพารสามัญชน และเป็นที่ไว้วางพระทัยเป็นส่วนใหญ่ตลอดรัชกาล เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๕๘

มหาเสวกเอก	เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี	เป็นเสนาบดีกระทรวงวัง
จางวางเอก	พระยามุขรายนครราชวัลลภ	เป็นอธิบดีกรมชาวที่
จางวางโท	พระยาประสิทธิ์ศุภการ	อธิบดีกรมมหาดเล็ก
		ผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์

^๑ จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), คุณลิขานี้เมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๓), หน้า ๓๑๐.

^๒ เรื่องเค็ม, หน้าเค็ม.

^๓ Phra Sarasas, My Country Thailand : Its History, Geography and Civilization 5th ed. (Bangkok : Chatra Press, 1956), p. 138.

พระตำราวจโท	พระยาราชาวัลภาณุศิขร์	สมุหพระตำราวจ
นายพลโท	พระยาเทพอรชุน	สมุหราชองครักษ์
มหาเสวกโท	พระยาศรีสุนทรโวหาร	ผู้ช่วยราชเลขาณูการ
มหาเสวกตรี	พระยาบำเรอภักดิ์	สมุหพระราชมนเฑียร เป็นต้น

มหาดเล็กสามัญชน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสนพระทัยในสตรีใดมาแต่ยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร แม้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นเวลานานเกือบ ๑๐ ปีแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าจะทรงสนพระทัยสตรีใดเป็นพิเศษ ข้าราชการในส่วนพระองค์เป็นชายล้วน นับแต่ข้าราชการบริพารชั้นสูงสุด ถึงมหาดเล็กคนทำสวน คนล้างชาม กระทั่งตัวละครก็ใช้ผู้ชายทั้งสิ้น^๒ ประกอบกับการที่ไม่ทรงคุ้นเคยหรือสนิทสนมกับพระญาติพระวงศ์คั้งกล่าวข้างต้น พระองค์จึงทรงมีข้าราชการบริพารใกล้ชิดแวดล้อมพระองค์อยู่ตลอดเวลา พระองค์เองตระหนักดีมาแต่ครั้งรัชกาลว่า ข้าราชการบริพารที่แวดล้อมพระองค์อยู่นั้นเป็นที่เกลียดชังและไม่พอใจของผู้อื่นโดยทั่ว ๆ ไป เป็น "พวกที่ถูกกล่าวหาว่าอยู่ทุกวัน"^๓ แต่เนื่องจากทรงรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในราชบัลลังก์ของพระองค์เองมาแต่

^๑ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๒/๒๘ "พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยพระราชวังและผู้มีบรรดาศักดิ์ ทาลายชีพตนเอง"

^๒ จมื่นคมรทรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบรมราชโองบายทางการเมือง, หน้า ๑๑๘.

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ บ.๓.๑/๒๘ "เรื่องเจ้าพระยายมราช", พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยายมราช วันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐

ค้นโดยมีเหตุการณ์ต่าง ๆ หลายประการสนับสนุน โดยเฉพาะกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ และติดตามด้วยข่าวลือเกี่ยวกับการจับกุมจะกบฏเสมอตลอดรัชกาล^๑ ชาวที่สิ้นเสถียรธรรมรู้สึกของพระองค์มากที่สุดน่าจะมาจากข่าวการเคลื่อนไหวอย่างลับ ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง ล้มเลิกสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลา ซึ่งหากเป็นเช่นที่ทรงหวาดระแวง ทรงคาดการณ์ว่า พระองค์เองอาจถึงแก่สวรรคต และการประหัตประหารกันคงยึดเชื้อไปอีกนาน^๒ พระองค์จึงทรงเตรียมการต่าง ๆ ช่วยเหลือข้าราชการบริพารใกล้ชิดของพระองค์เป็นการล่วงหน้า เพื่อมิให้ข้าราชการบริพารของพระองค์ต้องประสบความยากลำบากหากสิ้นพระองค์แล้ว ด้วยการฝากฝังข้าราชการสำนักของพระองค์ไว้กับเจ้าพระยาอมราชให้ช่วยดูแลหากพระองค์สวรรคตด้วยเหตุผิดปรกติ ส่วนพระองค์เองได้ทรงเตรียมช่วยเหลือค่านทุนแก่ข้าราชการบริพารของพระองค์ คือ "...ในส่วนทุนทรัพย์ ฉันจะได้คิดเตรียมไว้เผื่อมาทั้งหลายแล้ว"^๓ ด้วยเหตุนี้การพระราชทานทรัพย์สินมากมายแก่ข้าราชการใกล้ชิดของพระองค์จึงไม่มีขอบเขต หรือหลักเกณฑ์ใด ๆ ข้าราชการสำนักส่วนพระองค์ที่เพิ่มจำนวนขึ้นทุกทีโดยปราศจากข้อจำกัดและปราศจากความรอบคอบว่าสมมูลกับพระราชทรัพย์ในพระคลังหลวง และพระคลังข้างที่หรือไม่จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนเงินในรัชสมัยนี้ การแต่งตั้งบรรดาศักดิ์

ม.จ. ประสงค์สม บริพัตร, บันทึกความทรงจำบางเรื่อง

(พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๘)

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ บ.๓.๑/๖๔ "เรื่องเจ้าพระยาอมราช"

^๓ ^๔ เรืองเกษม.

ข้าราชการในสมัยนี้เป็นไปอย่างคึกคัก มีข้าราชการชั้นสังกัดเป็นข้าราชการ เป็นจำนวนมากที่สุดเป็นประวัติการณ์ จนหนังสือพิมพ์ที่ออกในสมัยนั้นฉบับหนึ่ง ซึ่ง ข้อสังเกตว่า "ไม่มีรัชกาลใดที่อุดมไปด้วยเสวกามาตยราชบริพารยิ่งไปกว่ารัชกาลนี้" ซึ่งเมื่อพิจารณาทะเบียนข้าราชการชั้นสัญญาบัตร และข้าราชการนอก จากชั้นสัญญาบัตรใน พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้ว จะเห็นได้ว่า จำนวนข้าราชการใน กระทรวงวัง กรมราชเลขาธิการและโดยเฉพาะกรมมหาดเล็ก มีจำนวนมากกว่า ข้าราชการกระทรวงอื่นบางกระทรวง เช่น กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงทหารเรือ เป็นต้น ข้อสังเกตอีก ประการหนึ่งคือ จำนวนข้าราชการถึงจะมีจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่เป็นสามัญชน ที่ได้รับพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ มีที่เป็นเจ้านายในราชตระกูลด้วยเมื่อเทียบกับจำนวนทั้งหมด เช่น ข้าราชการสัญญาบัตรกรมมหาดเล็กมีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๘๕๐ เป็นเจ้านายเพียง ๑๑ ในกระทรวงวัง เป็นเจ้านาย ๑๗ ในจำนวนรวมทั้งสิ้น ๕๗ เป็นต้น ดังตารางต่อไปนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทะเบียนข้าราชการสัญญาบัตร
ซึ่งมีอยู่ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

ใบอนุญาตหมายเลข ๒ ทายบัตก ๑๕๘

กระทรวงหรือกรม	ชั้น												รวม	
	เจ้า เจ้า	เจ้า พระยา	พระ ยา	เจ้า หมื่น	พระ	จมน	หลวง	ขุน	เจ้า	พัน	หมื่น	ทาว		นาย
กระดำโหม	๕๘	๑	๕	-	๑๕๕	๓	๕๐๘	๔๘๒	-	-	๔	-	๑๖๘๕	๓๐๒๑
ทหารเรือ	๑๐	-	๒๐	-	๒๕	-	๑๒๖	๔๕	-	-	๘	-	๓๔๖	๕๘๐
มหาดไทย	๕๓	๒	๑๓๕	-	๒๐๘	-	๕๓๕	๓๔๘	-	๘	๓	-	๑๖๓	๑๕๓๘
พระคลังมหาสมบัติ	๑๕	๑	๕๑	-	๘๕	-	๒๕๕	๓๐๐	-	-	๕	-	-	๑๑๕๒
ศึกษาธิการ	๔	๑	๒๔	-	๕๐	-	๘๐	๒๒๖	-	-	-	-	๕๕	๔๘๕
ยุติธรรม	๑๓	๓	๘๒	-	๑๒๔	๑	๒๓๘	๒๕๕	-	-	-	-	๑๐๑	๘๕๓
กมनाกรม	๕	๑	๑๕	-	๓๓	-	๑๐๑	๒๓๗	๑	-	๕	-	๒๓๑	๓๐๓
การต่างประเทศ	๓	-	๑๖	-	๑๑	-	๑๕	๑๓	-	-	-	-	๑	๖๓
เกษตรกรรม	๖	๒	๒๑	-	๓๔	-	๘๑	๒๕๕	-	-	-	-	๒	๕๐๕
พาณิชย์	๕	-	๒	-	๖	-	๑๓	๑๐	-	-	-	-	๖	๕๖
มรุชากร	๑	-	๔	-	๕	-	๓	๑๐	-	-	-	-	-	๒๖
วัง	๑๓	๓	๕๓	-	๘๑	๓๑	๑๒๑	๑๒๐	๑๕	๓	-	-	๑๐๓	๕๘๑
มหาดเล็ก	๑๑	๑	๓๒	๓	๑๓๓	๖	๒๐๐	๒๑๘	-	-	๒๕	-	๒๑๓	๕๕๐
ราชเลขาธิการ	๕	๑	๑๕	-	๕	-	๑๓	๑๒	-	-	-	-	๓	๕๓
พระคลังข้างที่	๑	-	๘	-	๖	-	๑๘	๒๓	-	-	-	-	๑๐	๖๐
รวม	๒๑๕	๑๖	๖๓๑	๓	๕๕๐	๕๑	๒๔๕๘	๓๓๓๓	๒๐	๑๑	๕๓	-	๓๐๑๑	๑๐๕๖๖

ทะเบียนข้าราชการนอกจากชั้นสัญญาบัตร
ซึ่งมีอยู่ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

๑๖๐
บัญชีหมายเลข ๓ ทายบันทึกลับ

กระทรวงหรือกรม	ชั้น													รวม
	เจ้า	เจ้าพระยา	พระยา	เจ้าหมื่น	พระ	จมน	หลวง	ขุน	จ่า	พิน	หมื่น	ท้าว	นาย	
กระทรวงมหาดไทย	-	-	-	-	-	-	-	๓	-	-	๓	-	๒๑	๒๗
ทหารเรือ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๙	-	๑๗	๒๕
มหาดไทย	-	-	๑	-	-	-	๑	๒๕๕	-	-	๒๐	๑	๘๐	๓๕๕
พระคลังมหาสมบัติ	-	-	-	-	-	-	๑	๑๘	-	-	๓	-	-	๒๒
ศึกษาธิการ	-	-	-	-	-	-	-	๓๑	-	-	๒	-	๑๖๘	๒๐๑
ยุติธรรม	-	-	-	-	-	-	-	๑๒	-	-	๓	-	๓๗	๕๒
คมนาคม	-	-	-	-	-	-	-	๑๕	-	-	๑๕	-	๑๒๕	๑๕๕
การต่างประเทศ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๖	๖
เกษตรกรรม	-	-	-	-	-	-	-	๖	-	-	๓	-	๒๐	๒๙
พาณิชย์	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๑	๑
มหรสพ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๑	-	-	๑
วัง	-	-	-	-	-	-	๑	๒๒	-	๖	๓๕	-	๒๙	๕๓
มหาดเล็ก	-	-	-	-	-	-	-	๑	-	๑๐	-	-	๑๑๑	๑๑๒
ราชเลขาธิการ	-	-	-	-	-	-	-	๓	-	-	๔	-	๒	๙
รวม	-	-	๑	-	-	-	๓	๓๖๕	-	๑๖	๙๗	๑	๖๐๗	๑๐๕๐

การบริหารราชการแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ เสนาบดีกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระทัยมาก่อน แต่ด้วยความรู้สึก "ตัวคนเดียว" และการกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ทำให้พระองค์ทรงระแวงระวังพระองค์เองมากยิ่งขึ้น ดังนั้นในเวลาต่อมาพระองค์จึงทรงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงตัวเสนาบดีประจำกระทรวงต่าง ๆ เสียใหม่ โดยทรงแต่งตั้งข้าราชการบริพารใกล้ชิดของพระองค์ซึ่งเป็นสามัญชนส่วนใหญ่ให้ดำรงตำแหน่งแทนที่ทีละน้อย ๆ จนตำแหน่งสำคัญในราชการส่วนใหญ่อยู่ในมือของข้าราชการสำนักสามัญชน นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงแต่งตั้งข้าราชการของพระองค์ให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในกรมกองที่ทรงตั้งขึ้นใหม่อีกด้วย เช่น กองรับแขก กรมพระนิติศาสตร์ เป็นต้น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ข้าราชการที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอจะบริหารราชการให้สำเร็จลุล่วง และทำความไม่พอพระทัยแก่เจ้านายชั้นสูงที่ร่วมคณะรัฐบาล เช่น พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งถึงกับทรงเคยตรัสบริภาษในที่ประชุมเสนาบดีว่า มีเสนาบดี "ที่ไม่รู้ภาษา" อยู่ในคณะเสนาบดี /

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่กิจกรรมาต่าง ๆ ที่ทรงริเริ่มจัดทำขึ้น รวมทั้งทรงบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ อย่างจริงจัง จึงโปรดการเสด็จแปรพระราชฐานประพาสหัวเมือง โดยเฉพาะพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม และพระที่นั่งบางปะอิน^๒ ครั้งละนาน ๆ จึงปรากฏว่า

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ, หน้า ๕๕.

^๒ คำให้สัมภาษณ์ของ พระอภิสิทธิ์สวามิภักดิ์ (สรร สันติเสวี) มหาคุณเล็ก ประจำห้องบรรทมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

ทรงมอบภาระราชการแผ่นดินให้พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงไว้วางพระทัยให้
ทรงสั่งราชการในเรื่องสามัญแทนเสมอ ดังจะเห็นว่า

ระยะที่ ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๔๖๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระราชบิดา
ทรงสั่งราชการแทน

ระยะที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ
ทรงสั่งราชการแทน

ระยะที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๖ - ๒๔๖๗ สมเด็จพระเจ้าน้อง
ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ทรงสั่งราชการแทน โดยให้พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชานุภาพเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไป

ระยะที่ ๔ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๗ - ๒๔๖๘ สมเด็จพระเจ้าน้อง
ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ทรงสั่งราชการแทน และให้พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชานุภาพเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไปเช่นกัน

ถ้าราชการที่สำคัญ ต้องขอพระราชวินิจฉัยจากพระองค์แล้วจึงนำเรื่อง
ขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเป็นการด่วน แม้จะทรงมอบหมายราชการแผ่นดินให้
เจ้านายชั้นสูงทรงเป็นธุระสั่งราชการแทนเป็นระยะ ๆ ก็ตาม พระองค์ยังทรงสละ
สละการทำงานของเสนาบดีตลอดเวลาโดยโปรดฯ ให้เสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ

พจข., เอกสาร ร.๖ รล.๔/๑ - ๑๔ "รักษาราชการแทนพระองค์,
๒๔๖๐ - ๒๔๖๘"

นำข้าราชการกราบบังคมทูล เสนอเป็นรายบุคคลและเป็นส่วนพระองค์ เนื่องจาก
พระองค์ไม่ค่อยเสด็จร่วมในการประชุมเสนาบดี นโยบายดังกล่าวจึงมีผลเสีย
กระทบกระเทือนราชการแผ่นดินโดยส่วนรวมเพราะขาดการประชุมงานกัน การ
เสนอโครงการ ใด ๆ มักไม่นำเข้าที่ประชุมเสนาบดีเสียก่อนต่างนำขึ้นกราบบังคม
ทูลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง^๒

ในคานาราชการส่วนภูมิภาค พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระ
บรมราชโองการ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดเกล้าฯ ให้โอนสังกัดตำแหน่งอุปราช
และสมุหเทศาภิบาลมณฑลจากกระทรวงมหาดไทยมาขึ้นต่อกระทรวงวัง และใช้
ยศทางราชสำนัก คือยศชั้นมหาเสวกบ้าง ยศชั้นจางวาง (มหาดเล็ก) บ้าง ยก
เว้นผู้ที่มียศทหารอยู่แล้วให้คนใช้ยศทางทหาร^๓

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนิน
นโยบายดึงอำนาจกลับคืนพระองค์ (Centralization) ด้วยการทรงแต่งตั้ง
ข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิดสนิทพระองค์ไปคุมราชการแผ่นดินคานต่าง ๆ แทนเจ้า
นายและขุนนางเก่า ๆ ที่สืบทอดมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวในส่วนกลาง และทรงขยายพระราชอำนาจเข้าควบคุมราชการในส่วนภูมิภาค
ด้วยการโอนตำแหน่งสำคัญมาขึ้นอยู่ในราชสำนักเพื่อกระตุ้นให้รู้สึกถึงความสำคัญ
ของพระองค์

^๒ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ, "ประวัติเจ้าพระยายมราชใน
สมัยรัชกาลที่ ๖", สำนักพระราชวังหลวง เลขาธิการรัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)
กับประวัติเจ้าพระยายมราช (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยายมราช (ปั้น
สุขุม) วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒), หน้า ๑๑๕.

Virginia Thompson, Thailand the New Siam, p. 52.

^๓

"ประวัติเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี", พระราชหัตถเลขาถึงเจ้า
พระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. ปุ่ม มาลากุล), หน้า ๗.

ข้าราชการสำนักกับคูสิตธานี

คูสิตธานี เป็นเมืองสมมติมีขนาดเล็ก เช่น เมืองตุ๊กตา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งขึ้นภายในพระราชวังคูสิตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ มีการปกครองภายในแบบประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญลักษณะปกครองคณะกรรมาธิการเป็นหลัก เนื่องจากคูสิตธานีเป็นเมืองจำลองอยู่ภายในพระราชฐาน "ทวยนาคร" คือราษฎรในนครสมมตินี้ จึงประกอบด้วยข้าราชการบริพารภายในพระราชวังเป็นส่วนใหญ่ แต่กระทรวงอนุญาตให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยและชั้นผู้ใหญ่ภายนอกที่ไม่ทรงรู้จักมักคุ้น เข้าเป็นพลเมืองของคูสิตธานีด้วย เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นมีโอกาสเข้าเฝ้า จึงมีข้าราชการภายนอกหาทางเข้าเป็นพลเมืองในคูสิตธานีเป็นจำนวนมาก เพื่อหวังความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ แต่ทั้งนี้ต้องผ่านการเห็นชอบจากจางวางมหาดเล็กแล้ว

ข้อน่าสังเกตคือ ไม่มีเจ้านายชั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระเจ้าพี่ยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ หรือแม่แต่บรรดาพระบรมวงศ์ฝ่ายใน ท้าวนาง และข้าราชการบริพารฝ่ายใน เช่น คุณพนักงานที่รับราชการในพระองค์แต่ ๆ แม่แต่พระองค์/คนเดียว เข้าไปมีวัง/บ้านแม่แต่แห่งเดียว หรือทรงร่วมบริหารงานในนครสมมติแม่แต่คนน้อย เจ้านายชั้นสูงสุดที่มีโอกาสร่วมกิจกรรมนี้มีเพียงชั้นหม่อมเจ้า การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมิได้ชักชวนหรือเปิดโอกาสให้พระ

จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), คูสิตธานีเมืองประชาธิปไตย ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๑๑ และ "คูสิตธานี", พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๕ (พระนคร : อรุณสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๑๕๖.

ประยูรญาติที่ใกล้ชิดเข้าร่วมกิจกรรม นี้ น่าจะมีสาเหตุลึกซึ้งนอกเหนือจากจะเกรง
ว่าข้าราชการชั้นผู้น้อยจะพากันหนีห่างพระองค์ออกไป หรือเข้าใจพระองค์ผิดว่าทรง
ผิดไฉนแต่พระประยูรญาติและแบ่งชั้นรังเกียจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ เท่านั้น
หากแต่สืบเนื่องจากรู้สึกว่าทรง "เป็นตัวคนเดียว" และความขัดแย้งส่วน
พระองค์กับพระญาติพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่คงกล่าวข้างต้น ทำให้ไม่ทรงสะดวกพระทัย
จะทรงชักชวน ทั้งอาจจะทรงปรารถนาสร้างค่านิยมให้ขยายในหมู่ข้าราชการสำนัก
สามัญชน เป็นการชดเชยความห่างเหินกับพระญาติพระวงศ์ก็เป็นได้ การสร้าง
เมืองสุลตธานีโดยไม่ทรงเกี่ยวข้องกับเจ้านายชั้นสูงเลยจึงกลับยิ่งทำให้ทรงห่าง
เหินและไม่เข้าพระทัยกับพระประยูรญาติมากยิ่งขึ้น ทั้งไม่อาจวางรากฐานประ
ชาธิปไตยตามพระราชประสงค์ขั้นได้ เนื่องจากทรงละเลยมองข้ามเจ้านายเชื้อ
พระวงศ์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นกลุ่มบริหารราชการแผ่นดินสำคัญกลุ่มหนึ่งถึงแม้ว่ากลุ่ม
นี้จะได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตกและมีความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยอยู่
แล้วก็ตาม

ปัญหาการคลัง

การจัดสรรงบประมาณแผ่นดินและการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ของพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่สร้างความขัดแย้ง

^๑ จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), "สุลตธานี", พระราชกรณียกิจ
สำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๕, หน้า ๑๗๘.

^๒ จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), สุลตธานีเมืองประชาธิปไตย
ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๑๑.

ระหว่างพระองค์กับพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ทั้งสืบเนื่องจากน้ำพระทัยกว้างขวาง
ประคองพระเวสสันดร และความรู้สึก "ตัวคนเดียว" ไม่ทรงมีอำนาจอย่างแท้
จริง ราชบัลลังก์ก็ไม่มั่นคงนับแต่เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ ดังกล่าวแล้วข้าง
ต้น พระองค์จึงต้องทรงสร้างกลุ่มบุคคลใหม่เป็น "พวกพ้อง" ของพระองค์เป็น
การทดแทน กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ยิ่งทำให้ทรงทุ่มเทความสนพระทัยมายังข้าราชการบริพาร
ข้าราชการสำนักมากยิ่งขึ้นทั้งพระสตีกำลังปัญญา ทั้งเวลา และพระราชทรัพย์ โดยไม่
สนพระทัยกับเสียดำหนิติเตียน โจมทีวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับพระราชสำนักและข้าราชการ
สำนักของพระองค์จากรอบค่านแต่อย่างใด <

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เสถียร
ภาพทางการคลังของประเทศมั่นคงมาก รัฐบาลมีรายได้สูงกว่ารายจ่าย และได้
เปรียบดุลย์การค้า^๒ แม้ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๒ ซึ่งเป็นช่วงต้นรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การคลังของประเทศก็ยังคงรวม
รื่นเป็นปรกติ จนในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ รัฐบาลเริ่มประสบปัญหาการคลัง เกิดภาวะ
ขาดแคลนเงินสำหรับใช้จ่าย สืบเนื่องจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจภายหลังสง
ครามโลกครั้งที่ ๑ และความล้มเหลวในการผลิตพืชผลเกษตรกรรม เศรษฐกิจ
ของประเทศจึงปั่นป่วนรัฐบาลขาดดุลย์ทางการค้า ทำให้เงินทุนสำรองของประ
เทศลดลงอย่างรวดเร็ว

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๖๐๑.

^๒ พรเพ็ญ อันตระกูล, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๔๗ อ้างถึง M.F., R.F.A.
for the Year 128 (1909 - 1910), pp. 9 - 10.

^๓ ^๔ เรืองไกร, หน้า ๑๓๗.

^๕ รุยาละเอียคิน พรเพ็ญ อันตระกูล, เรืองไกร, หน้า ๑๓๔ - ๔๖.

ในขณะที่ประเทศเริ่มเผชิญปัญหาทางเศรษฐกิจ พระเจ้าฟ้างุ้มสรณ
 พระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติก็ทรงมีบัญชาขัดแย้งเกี่ยวกับการ
 ใช้จ่ายพระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสมอ โดยเฉพาะพระ
 เจ้าฟ้างุ้มสรณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงแข็งขันไม่ยอมโอนอ่อนตามพระราชประสงค์
 ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสมอ ถึงกับจะทรงกราบถวายบังคมทูลลาออก
 จากตำแหน่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขอให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
 จัดสรรงบประมาณให้พระองค์ในการเสด็จประพาสประเทศญี่ปุ่นใน พ.ศ. ๒๔๖๓
 พระเจ้าฟ้างุ้มสรณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถกราบบังคมทูลขอให้ระงับหมายกำหนดการ
 เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจไม่อำนวย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงยิน
 ยอม พระเจ้าฟ้างุ้มสรณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถต้องทรงตามพระทัย และในปีต่อมาก็
 ต้องทรงอนุมัติเงินแผ่นดินจำนวน ๓ ล้านบาทให้ขึ้นชื่อของพระราชสำนักตามที่ทรงขอ^๒
 เมื่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติชื่อที่ของสถานทูตอังกฤษเป็นจำนวนเงิน ๑.๘ ล้าน
 บาทใน พ.ศ. ๒๔๖๕ โดยมีใ้กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงทราบก่อน จึงทำให้ทรงไม่พอพระทัย^๓

พระราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่กล่าวขวัญ
 วิพากษ์วิจารณ์กันมากในด้านความฟุ่มเฟือยมาแต่ต้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมง
 กุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้จ่ายพระราชทรัพย์หมดไปในกิจกรรมเสื่อป่า ศิลิตธานี

^๑ หจข., เอกสาร ร.๖ บ.๑.๔/๓ กรมพระจันทบุรีนฤนาถกราบบังคม
 ทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ค.๔/๑๒ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กราบบังคม
 ทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ ค.๒๑/๑ พระราชหัตถเลขา(ลับ) ถึงพระองค์
 เจ้าศุภโยคา ที่ ๑๗/๑๙๕ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

การละคร และข้าราชการบริพารที่แวดล้อมเป็นจำนวนมากจนทรงมีหนี้สินตกค้างให้
 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องช่วยชดเชย เมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชทรงพระประชวร
 นฤนาถทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ไปดำรงตำแหน่ง
 เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ พระองค์เจ้าสุภโยคเกษมทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี
 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติแทน จึงไม่มีผู้ใดสามารถสกัดกั้นการใช้จ่ายภายใน
 ราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้อีก พระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชทรงพระประชวร
 นฤนาถ เคยกราบบังคมทูลแนะนำให้ทรงตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์ที่ไม่จำเป็น
 เพื่อแก้ไขภาวะหนี้สินส่วนพระองค์ที่ทรงวางเฉย ทั้งไม่ทรงยินยอมให้กรมพระจันท
 นฤนาถช่วยจัดระเบียบการคลังส่วนพระองค์เสียใหม่ ^๒

เมื่อภาวะการคลังยังไม่ฟื้นตัวในตอนปลายรัชกาล พระคลังข้างที่ยังแก้
 ปัญหาการเงินไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 แต่งตั้งสภาการคลังในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕^๓ เพื่อแก้ไขภาวะเงินขาดแคลน
 ประกอบด้วยสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ
 เป็นนายกสภา กรมพระจันทนฤนาถ และพระยาจักรปาณีศรีศิลป์วิสุทธิ์ ราชเลขาธิการ
 เป็นกรรมการโดยตำแหน่งตามลำดับ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
 กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฐ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยายมราช และเจ้าพระ

^๑ F.O. 371/11719, "Annual Report on Siam 1925", Greg
 No. 29, conf., Bangkok : February 10, 1925

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ก.๔/๑๒ กรมพระจันทนฤนาถกราบบังคม
 ทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๔

^๓ "ประกาศตั้งสภาการคลัง", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๘ แขนก
 กฤษฎีกา ภาค ๑ (๒๔ สิงหาคม ๒๔๖๕), หน้า ๕๖ - ๕๗.

ยาพลเทพเป็น กรรมการ สภาการคลังเสนอมาตรการตัดทอนรายจ่าย
 ด้านบริหารของรัฐบาล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่งตั้งคณะกรรมการ
 องคมนตรีตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดินเพื่อพิจารณาตัดทอนรายจ่ายร่วมกับ
 กับเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
 ยะภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นประธาน สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
 และ กรมพระกำแพงราชานุภาพ เป็นกรรมการ^๒

พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์
 อำนาจของกษัตริย์มั่นคงแข็งแรงแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงวางรากฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมเป็นการนำทางไว้ก่อน พระองค์
 ไม่ต้องประสบปัญหาการต่อสู้ทางการเมือง เพื่อชิงชิงอำนาจจากขุนนาง เสนาบดี
 เช่น สมเด็จพระบรมชนกนาถ ด้วยตำแหน่งสำคัญ ๆ ทางกรปกครองอยู่ในพระหัตถ์
 พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ เจ้านายฝ่ายหน้าแทบทั้งสิ้น เช่น

"ประกาศตั้งเสนาบดีและกรรมการสภาการคลัง", ราชกิจจานุเบกษา
 เล่ม ๓๕ แพนกฤษฎีกา ภาค ๑ (๒๔ สิงหาคม ๒๔๖๕), หน้า ๕๗ - ๕๘. และ
 "ประกาศตั้งกรรมการสภาการคลัง", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๕ แพนกฤษฎีกา
 ภาค ๒ (๑ มกราคม ๒๔๖๕), หน้า ๕๔๗.

^๒ "ประกาศตั้งกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดิน",
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ แพนกฤษฎีกา ภาค ๒ (๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖),
 หน้า ๒๔๗ - ๔๘.

^๓ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๗),
 หน้า ๕๖๓ - ๕๖๔.

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ ขณะนั้น ทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็นกรมพระ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่มี ขอบข่ายงานกว้างขวางมากที่สุด

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ ทรงเป็นเสนาบดี กระทรวงมุรธาธร

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงเป็นเสนาบดี กระทรวงวัง

๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ขณะนั้น ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหลวง เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

๕. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

๖. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ ทรงเป็นเสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ

๗. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงเป็นเสนาบดี กระทรวงกลาโหม

และแม้ว่าต่อมาพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่บางองค์จะทรงกราบถวายบังคมทูล ลาออกจกตำแหน่งราชการก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา เช่น

จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นจเรทหารทั่วไป

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นเสนาบดีที่ปรึกษากรมราชเลขาธิการ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระคำวรงราชานุภาพ เป็นเสนาบดีที่ปรึกษากกระทรวงมหาดไทย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นเสนาบดีที่
ปรีการาชการในพระองค์ เป็นต้น

พระราชวงศ์ชั้นสูงในหน้าที่ราชการ

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในต้นรัตนโกสินทร์ ราชการแผ่นดินสำคัญด้านต่าง ๆ
อยู่ในบังคับบัญชาของพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ และเสนาบดีเจ้ากระทรวงซึ่ง
ดำรงตำแหน่งสืบต่อมาแต่รัชกาลก่อน ความคิดเห็นแนวนโยบายการจักระเบียบ
บริหารจึงเป็นแบบเก่าคือ แบบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดังนั้นเมื่อเกิดความเห็นไม่ลงรอยกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับพระ
บรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการเสนาบดี ต่างฝ่ายต่างเชื่อมั่นในความคิดเห็น
และวิธีการของตนจึงเกิดแตกแยกเป็น "พวกเก่า" และ "พวกใหม่" ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจัดพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ และเสนาบดีเจ้ากระทรวง
ที่ทำหน้าที่สืบมาแต่รัชกาลที่แล้วว่า เป็น "พวกเก่า"

เป็นที่ทราบกันดีว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงยกย่องและไว้วางพระทัยสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
มหาดไทยมาก ถึงกับทรงเปรียบว่า เป็นคุณพระหัตถ์ซ้าย ช่วยพระองค์ในราชการ
แผ่นดิน สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงรับมอบหมายงานอันนอกเหนือจาก
งานด้านปกครองของกระทรวงมหาดไทยหลายประการ เช่น งานสรรพากร ป่าไม้
โลหกิจ การพยาบาล โรงเรียน และศาลหัวเมือง เป็นต้น ขอบข่ายงานของกระทรวง
มหาดไทยจึงกว้างขวาง และมีอิทธิพลครอบคลุมทั่วพระราชอาณาจักร ใน

พหจ., เอกสาร ร.๕ ม.๓๖ก./๖ พระราชหัตถ์เลขาพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และ
พระยาธรรมสุกราช วันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๑

พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบหน้าที่ราชการกระทรวงมหาดไทยใหม่ เป็นการลดอำนาจและอิทธิพลของผู้เป็นเสนาบดีเจ้ากระทรวง โดยทรงย้ายกรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานปกครองไปขึ้นกับกระทรวงอื่น ทรงตั้งตำแหน่งอุปราชประจำภาค ทำหน้าที่ต่างองค์พระมหากษัตริย์มีอำนาจเหนือข้าราชการทั้งปวง ให้ขึ้นตรงต่อพระองค์^๒ หนึ่ง พระองค์ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้โอนสมุหเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ จากกระทรวงมหาดไทย มาสังกัดกระทรวงวังใช้ศทางราชสำนักขึ้นตรงต่อพระองค์เช่นเดียวกัน^๓ จึงเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นความพยายามในการดึงอำนาจกลับสู่พระองค์ด้วยการคุมข้าราชการชั้นสูงในส่วนภูมิภาค และลดอำนาจเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทั้งยังแสดงให้เห็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างทั้งสองพระองค์ ถึงกับสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกราบบังคมลาออกจากราชการในปีเดียวกันด้วย ข้ออ้างว่าพระพลานามัยเสื่อมโทรม ซึ่งเมื่อพิจารณาพระประวัติตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์แล้วไม่อาจเชื่อได้ว่าจะเป็นสาเหตุสำคัญถ้าปราศจากความขัดแย้งกันเป็นการส่วนตัวประกอบ

พระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : ท้องถิ่น ๒๕๑๒), หน้า ๘ - ๑๐.

^๒ กองวิชาการ, กรมการปกครอง, การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๕ - ๒๔๖๔) (อนุสรณงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนไมตรีประศาสน์ (มี มัยลาภ), วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐), หน้า ๒๕.

^๓ ประวัติเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล)", พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล) (อนุสรณงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี(ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล) วัดเทพศิรินทราวาส, ๒๔๕๕), หน้า ๗.

อนึ่ง หน้าที่ราชการแผ่นดินของพระราชวงศ์ชั้นสูงอีกพระองค์หนึ่งน่า
 สืบเสาะคือ พระเจ้าฟ้างุ้ม กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าฟ้างุ้ม กรมหลวง
 ราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเป็นพระราชโอรสธำมรงค์ใหญ่และรุ่นแรกที่เสด็จไปศึกษาต่อใน
 ทวีปยุโรป ทรงสำเร็จการศึกษาด้านกฎหมายจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศ
 อังกฤษ เมื่อเสด็จกลับได้ทรงเข้ารับราชการช่วยงานด้านกฎหมายกระบวนการยุติ
 ธรรม ซึ่งประเทศกำลังชาดผู้มีความรู้ความสามารถด้านนี้เป็นอย่างมาก ทรงทำงาน
 อย่างมีประสิทธิภาพสูงจนทรงได้รับความไว้วางพระทัยจากสมเด็จพระราชาธิบดีให้เป็น
 เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทรงวางรากฐานปรับปรุงงานด้านกฎหมายและกิจการ
 ศาลให้มีระเบียบแบบแผนตามแบบอารยประเทศจนราชการกระทรวงยุติธรรมเจริญ
 ก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทันความต้องการของประเทศ แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์กลับทรงแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่ง
 เสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ ทั้ง ๆ ที่งานด้านยุติธรรมยังชาดผู้มีความรู้ความ
 สามารถเฉพาะทางอีกเป็นจำนวนมาก และพระองค์เองก็ไม่ทรงมีความรู้ความจั
 เจนในด้านการเกษตร นับเป็นการใช้ทรัพยากรกำลังคนไม่ถูกทาง ทำให้ประสิทธิ
 ผลค่อยไปอย่างน่าเสียดาย

ความสัมพันธ์กับพระประยูรญาติ

ดังได้กล่าวแล้วว่า พระอนุชาสายส่วนพระองค์ และการเสด็จไปประทับ
 ศึกษาในต่างประเทศเป็นเวลานานตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทั้งเมื่อเสด็จกลับแล้ว

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พาฐัน สมค้ำนึ่ง, เรื่องเกม, หน้า ๑๖๘

นอกจากจะทรงรับราชการทหารเป็นนายพล เลขาธิการของครุฑตำแหน่งจเรทัพบก
 ผู้บัญชาการทหารมหาดเล็ก และทรงเป็นราชเลขาธิการช่วยราชการส่วนพระองค์
 ตามแต่สมเด็จพระบรมชนกนาถจะทรงมีพระราชดำรัสใช้แล้วก็ได้ทรงรับราชการ
 ใดเป็นการประจำแน่นอนเช่นเจ้านายฝ่ายหน้าก่อน ๆ ทรงกระทำพระบรมวงศานุวงศ์
 ชั้นผู้ใหญ่ทรงกำกับราชการแผ่นดินเป็นหลักอยู่ พระองค์จึงมิได้ทรงเข้าไปยุ่ง
 เกี่ยวกับ ทรงมีมหาดเล็กอยู่แวดล้อมถวายการรับใช้ และร่วมกิจกรรมต่าง ๆ
 ที่ทรงโปรดและริเริ่มขึ้น เช่น การเล่นชองหา ชิงนาง คัมภีร์มโหรี โขน ละคร
 การซ้อมรบ เป็นต้น พระองค์จึงทรงห่างเหินกับพระประยูรญาติ

ความห่างเหินของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรง
 มีแต่เฉพาะกับพระญาติวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น แต่ทรงห่างเหินกับสมเด็จพระราชชนนี
 พระพันปีหลวง และสมเด็จพระราชอนุชาพร้อมพระราชชนนีเดียวกันด้วย ดังปรากฏ
 ว่า เมื่อสมเด็จพระพันปีหลวงยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ "พระราชโอรสที่ประทับอยู่ใน
 กรุงเทพฯ ต่างไปเฝ้าบ่อย ๆ ทุกพระองค์นอกจากพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งนาน ๆ จึง
 เสด็จไปพระราชวังพญาไท ประมาณ ๑ ครั้ง ต่อ ๔ เดือน"^๒ ความห่างเหินจน
 กลายเป็นความหมางเมินระหว่างทั้ง ๒ พระองค์รุนแรงถึงที่สุดกรณีพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงยอมอนุญาตให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์
 ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสกสมรสกับ ม.จ.หญิงชวลิตโอภาส

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ จันนอมรครุฑนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจในพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระบรมราชโองบายทางการเมือง (พระนคร :
 บุรุษสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๘.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๒๐๘.

พระธิดากรมหลวงราชบุรีศิริเรกฤทธิ ภายหลังจากทรงหย่าขาดกับหม่อมคัทรินแล้ว ทำให้สมเด็จพระพันปีหลวง ทรงกริ้วและเสียดพระทัยจนไม่ทรงยอมเสวยยาหรือรักษาพระองค์ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเฝ้า ก็ทรงหันพระชนองไม่ยอมตรัสด้วย ทั้งไม่ทรงหันไปทักทายเป็นเวลานาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทูลลากลับ และนับแต่นั้นมาพระองค์ไม่เสด็จไปเฝ้าอีกเลยจนสมเด็จพระพันปีหลวงเสด็จสวรรคต ความขัดแย้งในเรื่องการเสกสมรสจึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความร้าวฉานระหว่างพระองค์กับสมเด็จพระพันปีหลวง และโดยเฉพาะกับสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระอนุชาที่ทรงสนิหามากที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปิดพระองค์อยู่แต่ภายในพระราชสำนักที่แวดล้อมด้วยข้าราชการใกล้ชิดของพระองค์เป็นเวลานานเกือบ ๑๐ ปี โดยไม่ทรงมีพระมเหสี พระราชโอรสธิดา แม้แต่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง เช่น พระอนุชาพร้อมพระราชชนนี จนพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงตั้งข้อสังเกตว่าพระองค์ไม่เคยทรงเข้าร่วมโต๊ะเสวยอย่างเป็นทางการเป็นกันเองกับสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเลยแม้แต่ครั้งเดียว การพบปะสนทนาตามลำพังสองพระองค์อย่างกันเองแทบจะไม่มี พระองค์จะได้พบกันแต่ในเวลาประชุมเสนาบดีเป็นครั้งคราวยิ่งพระราชวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีได้อยู่ภายในพระราชสำนักด้วยแล้วก็จะได้เฝ้าแต่เฉพาะในงานเลี้ยงใหญ่ ๆ งานพระราชพิธีเป็นทางการเท่านั้น ในขณะที่ข้าราชการสำนักคนโปรด คือ เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล.เพื่อ พงบุญ ณ อยุธยา)

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๒๓๘ - ๘.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๕๘๐ - ๕๘๑.

จะต้องร่วมโต๊ะเสวยด้วยทั้งมอกกลางวันและกลางคืนตลอดรัชกาล และการที่
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์สนับสนุน
ส่งเสริมโขนละคร โดยเฉพาะทรงร่วมแสดงด้วย ทำให้ "เจ้านายผู้ใหญ่
และข้าราชการผู้ใหญ่ไม่พอใจ คกอกตกใจเห็นว่า การที่สิ้นเกล้าล้มกระหม่อม
เสด็จออกแสดงละคร เองนั้น ชัดกั้กับชัดตียราชประเพณีโบราณ"^๒

ความขัดแย้งในมโหฬารคดี

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งทั้งสภาการคดี
และคณะกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณรายรับรายจ่ายแผ่นดินโดยทรงแต่งตั้ง
ตั้งจากพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่รับราชการต่อมาแต่สมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม คณะกรรมการทั้ง ๒ ชุด ประสบความล้ม
เหลวในการทำงาน เพราะทั้งฝ่ายพระราชสำนักคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าและข้าราชการงานแผ่นดินฝ่ายหน้าต่างไม่ทรง
ยินยอมให้มีการคักทอนงบประมาณฝ่ายของตน พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าที่คักคาน
การใช้จ่ายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีอาทิ เช่น พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระ
จันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และ ต่อมาทรงเป็นเสนาบดี
กระทรวงพาณิชย์ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ม.จ. ชัชวาลิต เกษมสันต์, "คำปรารภเหตุ" พระบรมราชโองาตและพระ

บรมราชานุญาตสืบเสด็จคุณในงานวิชาเชบชชา (ม.จ. ชัชวาลิต เกษมสันต์ พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ ณ อยุธยา) ณ เมรุ
หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ ธันวาคม), หน้า ฉ.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๕๕๖.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร เป็นต้น ซึ่งการแก้ไขปัญหาค่าการคลังด้วยการตัดทอนรายจ่ายนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตถึงกับทรงแสดงความเห็นในที่ประชุมสภาว่า ควรตัดทอนความฟุ่มเฟือยในพระราชสำนักด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบโต้ด้วยการโจมตีการใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายของกระทรวงบางกระทรวง โดยเฉพาะกระทรวงพาณิชย์และกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ^๒

ความขัดแย้งในการจัดงานพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีพระพันปีหลวงสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความเห็นขัดแย้งกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ อีกในเรื่องการถวายพระเพลิงจริง กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงเห็นว่า พระญาติสนิทเช่น พระราชโอรสศักดิ์ควรประทับเฝ้าพระบรมศพในเวลาถวายพระเพลิงจริงตลอดกลางคืนด้วย มีไขปล่อยเหลือแต่เจ้าหน้าที่ภูษามาลาจัดการถวายพระเพลิงจริงโดยลำพัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นด้วย และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมมาชิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวังเชิญกระแสพระบรมราชโองการแจ้งแก่

^๑ F.O. 371.10972 Financial Situation in Siam

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ บ.๒/๑๔ พระราชหัตถ์เลข (ลับ) ถึงกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณ วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

พระบรมวงศานุวงศ์ว่า การที่เจ้านายจะเสด็จไปในการถวายพระเพลิงจริงนั้น
ไม่ต้องถวายพระราชนิยม แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถไม่ทรง
สนพระทัยเสด็จไปทรงกางเต็นท์ทหารบกบรรทมในบริเวณพระเมรุตลอดคืน พร้อม
ถวายสมเด็จพระอนุชาทั้ง ๓ พระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์
(พระอนุชาร่วมพระชนนีกับสมเด็จพระพันปีหลวง) และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์^๒

วางระเบียบการพระศพพระราชวงศ์

ในวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมี
พระบรมราชโองการวางระเบียบงานพระศพเจ้านายใหม่คือ

๑. แคนต่อไปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงรับเป็นพระธุระในการ
รักษาพระศพเจ้านายองค์ใด ๆ นอกจากที่เป็นพระญาติสนิทโดยตรง เช่น
สมเด็จพระอนุชาร่วมพระราชชนนี และพระราชโอรสธิดาในพระองค์เป็น
คนไป ฉะนั้นต่อไปเมื่อมีการสิ้นพระชนมลง กระทรวงวังจะมีหน้าที่จัดแต่
พระโกศรูป ฐานรอง ฉัตร และกุษาโยงไปตั้งและแต่งตามประเพณีทั่วทั้ง จัด
ผ้าไตรและผ้าขาวสุสำหรับถวายทรงทอดสัปกรณในวันต้นวันเดียว และนิมิต
พระสำหรับสัปกรณจำเพาะในวันต้นวันเดียวเท่านั้น ส่วนพระพิธีธรรม ก็
กลองชนะ จาป จากลอง และแตรสังข์ก็ดี ถ้าเจ้าภาพปรารถนาให้มีก็
เรียกเอาเงินค่างานคนนั้นดูวงหน้า หาไม่อย่าจัดให้เลย เพราะพระเจ้าอยู่
หม่อมออกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์อีกต่อไปแล้ว

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ เล่ม ๑

(พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๒๓๖.

^๒ เรื่องเดิม, หน้าเดิม

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ รล.๒๕/๔ "รายงานกรรมการองคมนตรี

ด้วยทรงเห็นว่า

...หากข้าพเจ้าต้องสละเงินส่วนตัวสำหรับบำรุงรักษาพระเกียรติยศแห่งเจ้านายทั้งรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ ซึ่งยังมีจำนวนเหลืออยู่อีกเป็นหลายพระองค์ทั้งต้องอุปถัมภ์บำรุงพระโอรสธิดาของเจ้านายนั้นที่มีองค์ละมาก ๆ นั้นแล้ว บุตรภรรยาข้าพเจ้าเองจะมีอะไรกินเข้าไป..?

เมื่อพิจารณาเหตุผลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็น่าเห็นใจพระองค์เป็นอย่างยิ่ง เพราะการจัดงานศพแต่ละครั้งในสมัยโบราณสิ้นเปลืองเงินทองเป็นจำนวนมาก ยิ่งพระศพหรือศพเจ้านายข้าราชการชั้นสูงยิ่งสิ้นเปลืองทรัพย์สินมากยิ่งขึ้นเพื่อรักษาเกียรติยศ โดยเฉพาะงานพระบรมศพจนชาวต่างประเทศออกปากว่า "ทำการพระบรมศพใหญ่ เช่นนี้ ไม่มีประเทศใด ๆ ที่จะได้ทำการเหมือนประเทศสยามนี้ไม่มีเลย"^๒ ทำให้พระมหากษัตริย์องค์ใหม่ ต้องเป็นหนี้ซึ่งพระองค์ ก็ทรงตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ คือทรงมีหนี้สินเป็นจำนวนไม่น้อยจากการจัดงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระพันปีหลวง

แต่เมื่อพิจารณาถลึงถึงความรู้สึกของเจ้านายในพระราชวงศ์ ประกาศกระแสพระบรมราชโองการฉบับนี้ คงกระทบกระเทือนความรู้สึกของพระบรมวงศานุวงศ์

^๑ หจช., เอกสาร ร.๖ รล.๒๕/๔ "รายงานกรรมการองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๖๘" พระราชกระแสพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดิน

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๘๕.

^๓ หจช., เอกสาร ร.๖ รล.๒๕/๔ "รายงานกรรมการองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๖๘", พระราชกระแสพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรรมการองคมนตรีตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดิน

นวงศ์บาง เนื่องจาก "การพระศัพแต่ไร ๆ มากก็เคยเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน"^๑
 ในฐานะทรงเป็นกุลเชษฐ คือประมุขของพระราชวงศ์ และการที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชทรัพย์แก่ข้าราชการบริพารใกล้ชิดที่
 กราบบังคมทูลขอพระองค์อย่างไม่มีขอบเขต จึงจำทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ทรง
 หมางพระทัยในพระองค์ที่เห็นข้าราชการดีกว่าพระญาติพระวงศ์

ระเบียบการไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำรัสสั่ง
 ไว้แต่เมื่อยังทรงมีพระชนม์ชีพให้ยกเลิกพระราชประเพณีที่ให้พระบรมวงศานุวงศ์
 ข้าราชการและราษฎรโกนผมเป็นการไว้ทุกข์เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคต
 ดังนั้นในวันที่พระองค์เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะ
 นั้นทรงดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จึงทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกประเพณีโกนหัวไว้ทุกข์^๒ มาเป็นการแต่ง
 กายไว้ทุกข์แทน

ต่อมาในวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงตราพระราชกฤษฎีกา
 กำหนดระยะเวลาในการไว้ทุกข์ในพระราชสำนักดังนี้^๓

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	๔ เดือน
พระเจ้าลูกยาเธอ	๒ เดือน
สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ	๑ เดือน
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทุกชั้น	๑ เดือน
พระเจ้าบรมวงศ์เธอทุกชั้น	๑๕ วัน

^๑ เรืองเคิม

^๒ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๒/๕ "พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการไว้ทุกข์"

^๓ เรืองเคิม.

แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายระเบียบ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายระเบียบเพิ่มเติมหลายฉบับ เพื่อให้เหมาะสมกับกาลเวลาและสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปดังนี้

๑. กฎหมายระเบียบว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

๒. กฎหมายระเบียบว่าด้วยการค้าขายและการสมาคมแห่งข้าราชการ ในพระราชสำนักพระพุทธศักราช ๒๔๕๗

๓. กฎหมายระเบียบเพิ่มเติมว่าด้วยหญิงแพศยา พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

๔. กฎหมายระเบียบว่าด้วย (ครอบครัว) ข้าราชการในพระราชสำนักเพิ่มเติม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

๕. กฎหมายระเบียบว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักเพิ่มเติม (ครั้งที่ ๓) พระพุทธศักราช ๒๔๖๐

๖. ประกาศเพิ่มเติมกฎหมายระเบียบว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ ลงวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๒

๗. กฎหมายระเบียบว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

๘. กฎหมายระเบียบว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

จะเห็นได้ว่ากฎหมายระเบียบที่ทรงตราเพิ่มเติมส่วนใหญ่มุ่งบังคับใช้กับข้าราชการสำนักที่เป็นข้าราชการบริพารสามัญชนรับราชการส่วนพระองค์เป็นส่วนใหญ่

มีลักษณะควบคุมความประพฤติและชีวิตส่วนตัวของข้าราชการสำนักในพระองค์มากกว่า
จะว่าด้วยระเบียบประเพณี พิธีการปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ และมีส่วนที่มุ่งหมาย
บังคับใช้กับพระราชวงศ์เพียง ๒ เรื่อง การบังคับใช้กฎหมายเทียบบาลที่ทรงตราขึ้น
ใหม่กับข้าราชการสำนักมีขอบข่ายที่กว้างขวางขึ้น เนื่องจากทรงโอนข้าราชการและ
ตั้งกรมกองใหม่ให้ขึ้นสังกัดในพระราชสำนักหลายกรมกอง ในกฎหมายเทียบบาลว่า
ด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ หมวดที่ ๒
ได้ระบุผู้อยู่ในข่ายจะต้องยึดถือปฏิบัติตามกฎหมายไว้ในมาตราที่ ๕ ดังต่อไปนี้คือ

๑. ข้าราชการและราชบุรุษในกระทรวงวัง
๒. พระตำรวจ ขุนตำรวจ นายตำรวจ นายเวร และพลในกรมตำรวจ
๓. ข้าราชการและราชบุรุษในกรมศิลปากร
๔. นายทหารชั้นสัญญาบัตร ชั้นประทวน และนายสิบในกรมทหารรักษา
วังของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
๕. ข้าราชการและราชบุรุษในกรมราชเลขาการ
๖. ข้าราชการและราชบุรุษในกรมพระคลังข้างที่
๗. ข้าราชการและมหาดเล็กทุกชั้นในกรมมหาดเล็กหลวง
๘. ข้าราชการและนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง
๙. ข้าราชการและมหาดเล็กในกรมมหรสพ
๑๐. ข้าราชการและมหาดเล็กในกรมชาวที่
๑๑. ข้าราชการและมหาดเล็กในกรมพระอัครราช
๑๒. ข้าราชการในกรมตรวจ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, กฎหมายเทียบบาลว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก (พิมพ์เป็นมิตรพลในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสรรพสารกิจ (เกล้า คชนันท์) วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๐๓), หน้า ๕ - ๖.

ราชสำนักฝ่ายใน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองพระองค์เป็นโสดเป็นเวลานาน มีได้ทรงพอพระทัยในสตรีนางใดนับแต่ทรงจบการศึกษาชั้นสูงเสด็จกลับจากประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วทรงประทับอยู่แต่ในหมู่ข้าราชการชายล้วน ทรงใช้เวลาไปกับราชการแผ่นดิน และกิจกรรมที่ทรงพอพระทัยและที่ทรงริเริ่มขึ้นจนกาลเวลาผ่านไปนานประมาณ ๑๐ ปีเศษ จึงเริ่มทรงมีความสัมพันธ์กับพระราชวงศ์ฝ่ายในและกุลสตรีชั้นสูง และสืบเนื่องจากการที่ทรงผ่านการศึกษาจากประเทศตะวันตก พระองค์จึงทรงตั้งพระทัยแต่ในตอนแรกว่าจะทรงมีพระมเหสี (ภรรยา) เพียงองค์เดียว เช่นเดียวกับธรรมเนียมตะวันตก แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ความตั้งพระทัยในข้อนี้ต่อมาได้แปรเปลี่ยนไป

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงตั้งข้อสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มสนพระทัยจะทรงมี "ฝ่ายใน" ภายหลังการเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระพันปีหลวง และการทิวศคตของสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ^๒ ด้วยการเริ่มทรงเชิญหม่อมเจ้าหญิง และกุลสตรีชั้นสูงเข้าร่วมสนุกสนานรื่นเริงในพระราชสำนัก เช่น ชมการแสดงโขนละคร งานแสดงภาพเขียน งานเลี้ยง ลีลาศ แพนซี ฯลฯ เป็นต้น เจ้านายฝ่ายในที่เสด็จไปร่วมงานในพระราชสำนักส่วนมากเป็นหม่อมเจ้าหญิง พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และสุภาพสตรีที่คุ้นเคยกับหม่อมเจ้าหญิงเหล่านั้น

การเปิดพระราชสำนักต้อนรับพระราชวงศ์ฝ่ายในและกุลสตรีชั้นสูง มีผลทำให้ทรงเริ่มสนพระทัยสตรีชั้นสูงเหล่านั้น และในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ.

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต, หน้า ๖๔๔.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๖๔๕

๒๔๖๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพระราช
ประสงค์จะทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวี
วรวรรณ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ในที่ประชุม
องคมนตรี ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และพร้อมกันนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวีขึ้นเป็นพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภา
เทวี^๒ แต่แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ
เลิกพระราชพิธีนั้นในวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ โดยแถลงเหตุผลว่า

... การที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหม่อมเจ้าวัลลภาเทวีขึ้นเป็น
พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีนั้น ก็ด้วยเหตุที่มีพระราชประสงค์
ความเป็นหลักฐานมั่นคงในทางสืบพระราชสันตติวงศ์ คำวังพระบรมราชวงศ์
ให้เจริญเป็นการดีแก่บ้านเมืองสืบไป ประกอบกับความเป็นสวัสดิภาพในส่วน
พระองค์ควย... [แต่] เพราะเหตุที่พระราชอุทัยคัยและพระอุทัยคัย
ของพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีมีโรคของกัน ซึ่งอาจจะเป็น
เพราะพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีมีพระโรคประจำพระองค์อันเป็นไปในทางพระ
เส้นประสาทไม่ปกติ ทรงพระราชดำริหา ถ้าแม่จะคงให้การดำเนินไปจน
ถึงกระทำการพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ก็อาจจะมีส่วนไม่พึงปรารถนาใน
ทางสืบราชสันตติวงศ์ต่อไปได้...^๓

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๒๔๖.

^๒ กรมศิลปากร, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ๑๗๗๓ นายจิตติ สุจริตกุล ณ เมรุหน้า
พลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓), หน้า ๔๔.

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๑/๒๕ "เลิกการพระราชพิธีหมั้นพระองค์เจ้า
วัลลภาเทวี"

ภายหลังที่ทรงถนอมหมั้นพระวรวงศ์ัญญาภทธาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีแล้ว ไม่นานก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาหม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ พระธิดาอีกองค์หนึ่งในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ เมื่อวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ ในวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ พร้อมกับทรงให้ประกาศจะทรงทำการราชาภิเษกสมรสด้วย และเป็นพระนางเชอลักษมีลาวัณ เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ แต่ต่อมาทั้ง ๒ พระองค์ได้ตกลงพระทัยแยกกันอยู่โดยพระนางเชอลักษมีลาวัณไม่ทรงมีพระราชโอรสหรือธิดา แม้แต่พระองค์เดียว

ในระหว่างนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคุณเปื้อง สุจริตกุล บุตรีเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) และท่านผู้หญิงไฉ่ เป็นพระสุจริตสุคต พระสนมเอก เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ และคุณประไพ สุจริตกุล น้องสาว เป็นพระอินทราณี เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔ พระสนมเอก

พระอินทราณีรับราชการส่วนพระองค์เป็นที่พอพระทัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นเจ้า เป็นพระวรวงศ์เธอ

กรมศิลปากร, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม

หน้า ๘๒.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๘๓.

^๓ หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๑/๓๑ "สถาปนาพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ"

^๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๖๕๒.

^๕ เรื่องเดิม, หน้า ๖๕๓.

เชอ พระอินทรศักดิ์ศรี เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕^๑ และเป็นสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิ์ศรี พระบรมราชินี ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕^๒ แต่แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศถอนพระนามสมเด็จพระราชินีเสี้ยและโปรดเกล้าฯ ให้ออกพระนามว่า สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิ์ศรี พระวรราชชายาแทนในวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘^๓

"ข้างใน" คนสุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ คุณสุวัทนา อภัยวงศ์ หลานเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ เจ้าจอมสุวัทนาได้รับสถาปนาพระอิสริยยศให้สูงขึ้นเป็นพระนางเจ้าพระวรราชเทวี

...ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้าจอมสุวัทนา ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยความซื่อสัตย์กตเวทิต์ มีความรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นที่ไว้วางพระหฤทัย สมควรที่จะยกย่องให้เป็นใหญ่เพื่อผดุงพระอิสริยยศแห่งพระกุมารที่จะมีพระประสูติกาลในเบื้องหน้า... จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเจ้าจอมสุวัทนาขึ้นเป็นเจ้า มีพระอิสริยยศเป็นพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี^๔

^๑ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๘ แพนกกฎีกา, วันที่ ๑๒ มิถุนายน

พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๕๖ - ๕๘.

^๒ราชกิจจานุเบกษา เล่มเดียวกัน, วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

หน้า ๕๓๘ - ๕๔๑.

^๓หจข., เอกสาร ร.๖ ว.๒/๒๗ "ประกาศถอนพระนามสมเด็จพระ

พระบรมราชินี คงเรียกพระนามว่า สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิ์ศรี พระวรราชชายา"

^๔ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๒ แพนกกฎีกา, วันที่ ๑๑ ตุลาคม

พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๑๘๑ - ๑๘๓.

เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงมีพระราชธิดาเพียง ๑ องค์ กับพระนางเจ้าสุวัทนาพระวรราชเทวี คือ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาพัณณวดี ซึ่งประสูติก่อนพระองค์เสด็จสวรรคตเพียง ๑ วัน

พระราชประสงค์ของพระองค์ในอันที่จะทรงมี "ข้างใน" เพียง ๑ จึงไม่สำเร็จ ดังปรากฏว่าทรงมีพระเมหลี่ ๓ องค์ และพระสนมเอก ๑ คน

ตำแหน่งฐานะ "ข้างใน"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดตำแหน่งและคำเรียกพระเมหลี่ใหม่ให้เป็นระเบียบแน่นอนในกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ หมวดที่ ๒ ข้อ ๔ และข้อ ๖ ดังนี้ คือ

(๔) "สมเด็จพระอัครมเหสี" คือพระชายาหลวงของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามที่ปรากฏในประกาศกระแสรับพระบรมราชโองการทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี

(๖) "พระเมหลี่รอง" คือ พระชายาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ที่ดำรงพระเกียรติยศรองลงมาจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี มีพระเกียรติยศสูงค่าเป็นลำดับกัน คือ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระนางเจ้าพระราชเทวี พระนางเชอพระอัครชายา ดังนี้ เป็นต้น

ดังนั้นจึงอาจจัดเรียงลำดับพระอิสริยยศพระเมหลี่ได้ดังนี้ คือ

๑. สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี	} พระเมหลี่รอง
๒. สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี	
๓. พระนางเจ้าพระราชเทวี	
๔. พระนางเชอพระอัครชายา	

"ข้างใน" พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ จึงอยู่ในฐานะเรียงตามลำดับพระอิสริยยศดังนี้

๑. สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา	} พระมเหสี
๒. พระนางเจ้าสุวัทนาพระวรราชเทวี	
๓. พระนางเชอลักษณ์มีลาวัณ	
๔. พระสุจริตสุภา พระสนมเอก	

อนึ่ง แม่เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมเหสีและพระสนมแล้วก็ตาม พระองค์จะเสด็จเข้าที่(บรรทม)ทางฝ่ายหน้า ไม่ใช่ฝ่ายในเช่นรัชกาลก่อน ๆ การถวายอุยงานในห้องพระบรรทมจึงเป็นหน้าที่มหาดเล็กซึ่งในรัชกาลที่ ๕ นั้น หน้าที่ในห้องพระบรรทมโดยปรกติเป็นของเจ้าจอมชั้นเล็กผลัดเวรรับใช้วันละ ๔ คน

ราชการส่วนพระองค์ฝ่ายใน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ไม่ค่อยโปรดจะประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระองค์มักเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับนอกพระนครบ่อย ๆ เช่น พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม หากเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี ฯลฯ เป็นต้น มหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดต้องเตรียมกระเป่าบรรจุเสื้อผ้าสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นพร้อมจะติดตามเสด็จได้ตลอดเวลา

^๑ ประยูรช สิริพิพันธ์ (รวบรวม), "ถวายอุยงาน", พระมหาธีรราชเจ้า (พระนคร : สยาม, ๒๕๑๕), หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๒ เรื่องเค็ม, หน้าเค็ม.

^๓ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "ท้าววรจันทร์", ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๓๑๓.

^๔ จมนอมรคุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), มหาดเล็กในท่าเนียบสุนัขอภิเสก นามแฝงของมหาบุรุษ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๒๐.

ภายในพระนครเองมักประทับ ณ พระราชวังดุสิตและพระราชวังพญาไท (ภายหลังสมเด็จพระพันปีหลวงเสด็จสวรรคตแล้ว) พระบรมมหาราชวังชั้นในยังเป็นที่ประทับ/อยู่ของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในและนางพนักงาน ข้าหลวงเก่า ๆ เป็นส่วนใหญ่ พระราชสำนักฝ่ายในในรัชสมัยนี้จึงไม่สู้จะรุ่งเรืองครึกครื้นสนุกสนานเช่น รัชกาลก่อน เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ประทับอยู่ประจำ และที่สำคัญคือพระองค์ไม่ทรงมีพระมเหสีเจ้าจอมเลยในระหว่าง ๑๐ ปีแรกแห่งการครองราชย์ ราชการส่วนพระองค์ที่เคยเป็นหน้าที่ของข้าราชการสำนักฝ่ายในสตรีในสมัยก่อน ๆ ก็โปรดฯ ให้มหาดเล็กเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด กล่าวคือทรงมอบราชการฝ่ายในให้ข้าราชการสำนักฝ่ายหน้าเป็นผู้รับผิดชอบ เช่น การถวายอุยานนวดในพระแท่นบรรทม การนอนเฝ้าถวายความอารักขาในห้องพระบรรทม เป็นต้น ซึ่งหน้าที่ต่าง ๆ ดังกล่าวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมากเป็นหน้าที่ของเจ้าจอมฝ่ายในนอกจากเวลาเสด็จประทับในห้องฝ่ายหน้าเวลาเสด็จแปรพระราชฐาน หรือเสด็จประพาสในที่ต่าง ๆ

เนื่องจากทรงประทับในหมู่ข้าราชการฝ่ายหน้า ไม่ทรงมีพระมเหสีเจ้าจอมเป็นเวลานาน จึงทรงมอบราชการฝ่ายในในขณะนั้นถวายสมเด็จพระพันปีหลวงพระราชชนนีให้ทรงสั่งงานควบคุมข้าราชการฝ่ายใน แทน สมเด็จพระพันปีหลวงทรงมอบราชการฝ่ายในให้ท้าววรจันทร์ (วาค) ว่าการไปตามเดิม ทั้งมิได้ทรงเลื่อน ท้าววรจันทร์ (วาค) ให้สูงขึ้นเป็น "ท้าววรคณานันท์" ซึ่งทำหน้าที่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประยูร สิริพิพันธ์ (รวบรวม) "ถวายอุยาน", พระมหาธีรราชเจ้า
(พระนคร : สยาม, ๒๕๑๕), หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต หน้า ๒๐๗.

ท่านองจางวางกำกับราชการ เช่นประเพณีที่เคยมีมา และโปรดให้เจ้าจอมปัม (หม่อมราชวงศ์ปัม มาลากุล) พี่สาวเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง เป็นท้าววรคณานันท์^๑ โดยให้ถือตำแหน่งรองจากท้าววรจันทร์ (วาค) ลงไป^๒

ราชการฝ่ายในโดยทั่วไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวน้อยลงกว่ารัชกาลก่อนมาก^๓ ถึงสาเหตุที่กล่าวแล้วข้างต้น ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และเจ้าจอมคุณพนักงานก็ทยอยแยกย้ายออกมาประทับ/อยู่นอกพระบรมมหาราชวังกับพระประยูรญาติสนิทที่มีวังภายนอก หรือออกมาอยู่บ้านที่ได้รับพระราชทานมาก่อนกับญาติพี่น้อง บุตรหลานของตน เมื่อรวมกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในที่คอย ๆ ลื่นพระชนม์ตาม ๆ กัน พระบรมมหาราชวังในรัชสมัยนี้จึงมิได้มีสภาพเป็นศูนย์กลางความรุ่งเรืองทั้งปวงดังเช่นที่เคยเป็น ท้าวนาง นางพนักงาน ข้าหลวงฝ่ายในที่เคยมีจำนวนมากมาอยู่ประจำหน้าที่ต่าง ๆ ก็ลดจำนวนลง ท้าวนางที่มีชื่อเสียงและรับราชการใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ ท้าวสินทรสุริยา (หม่อมหลวงเชอ พึ่งบุญ ณ อยุธยา) พี่สาวเจ้าพระยารามราชพลและพระยาอนิรุทธเทวา ท้าวสินทรสุริยารับราชการฝ่ายในในหน้าที่นางพนักงานพระกุษาและห้องเครื่องตลอดรัชกาล^๔

^๑ หจช., เอกสาร ร.๖ ว.๒๑/๑๖ "ตั้งท่านผู้หญิงและท้าวนาง ข้าราชการฝ่ายใน", สำเนาคำสั่งหนังสือที่ ๔๘/๑๒๑๕ วันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๖๒

^๒ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "ท้าววรจันทร์", ชุมนุมนิพนธ์, หน้า ๓๑๔.

^๓ ^๕ เรื่องเค็ม, หน้า ๓๑๓

^๔ จม่นอมรครุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชประเพณี เล่ม ๓

(พระนคร : อรุณสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๓ - ๑๖๔.

ส่วนราชการกรมโฆษณา พระองค์เจ้าภาพรประภา (ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ทรงรับสถาปนาเป็นกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี) ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณา
คังเคิม

บรรดาศักดิ์ "คุณ"

นอกจากจะทรงพระราชนามบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการฝ่ายหน้าอย่างกว้างขวางแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพระราชนามบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการฝ่ายในที่ทรงใกล้ชิดในพระราชฐานชั้นในอีกด้วย บรรดาศักดิ์ที่ทรงพระราชทานคือ "คุณ" นำหน้านามสตรีที่มีตำแหน่งเป็นนางพระกำนัล รับราชการที่มีความชอบซึ่งในรัชกาลก่อน นางพนักงานที่รับใช้ใกล้ชิดเหล่านั้นเป็นเจ้าจอมทั้งหมด

ผู้อยู่ในข่ายที่จะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ "คุณ" ต้องมีคุณสมบัติ
คังสี่

๑. เป็นนางพระกำนัลหรือนางพนักงานรับใช้ หรือพนักงานที่มีบิดามีบรรดาศักดิ์ชั้นพระยาขึ้นไป

๒. เป็นนางพระกำนัลหรือนางพนักงานที่รับราชการมีความดีความชอบได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

๓. เป็นนางพระกำนัล หรือนางพนักงานตามความในข้อ ๑ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่งเป็นนางพระกำนัล หรือพนักงานเป็นพิเศษตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งอยู่

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "ท้าววรจันทร์",
ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๓๐๖.

^๒ จมื่นอมรรตุนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) พระราชประวัติ เล่ม ๓,
หน้าเคิม.

ตั้งปรากฏพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยค่านามสตรีเพิ่มเติม พระพุทธศักราช
๒๔๖๔ ว่า

ข้อ ๑ สตรีที่เป็นนางกำนัลหรือพนักงาน ถ้าบิดามีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่พระยา
ขึ้นไปอย่าง ๑ หรือมีความดีความชอบได้รับพระราชทาน เครื่องราช
อิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าอีกอย่าง ๑ ให้ใช้ค่านามนางกำนัล หรือพนักงาน
นั้น ๆ ว่า "คุณ" ตลอดเวลาที่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ หรือ
ดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์อยู่นั้น
ข้อ ๒ สตรีที่บิดามีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ความขอ ๑ นั้น ถ้าได้ทรงพระมหากรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่งเป็นนางกำนัลหรือพนักงานเป็นพิเศษแล้ว ก็ให้
ใช้ค่านามว่า "คุณ" ประจวบถ้วนตลอดเวลาที่ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งพิเศษอยู่นั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

"พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยค่านามสตรีเพิ่มเติม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔"
ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๘ วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔, หน้า ๒๔๒-๒๔๓.